

ПЕДАГОГІКА

УДК 37(480)

DOI: 10.31548/hspedagog2020.02.006

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФІНЛЯНДІЇ

СТУПАК К. Є., аспірант кафедри педагогіки

Криворізький державний педагогічний університет

E-mail: leftmail133@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних напрямків освітньої політики Фінляндії, яка відображає взаємовідносини людини і суспільства в сучасних соціально-економічних умовах і спрямовує систему освіти на зміну самої людини, на революцію в самій людині. Фінляндія зі своєю системою освіти вже давно потурбувалася про підготовку людей майбутнього, реформувавши підходи до навчання в школах і закладах вищої освіти, а результатом цього стали всесвітнє визнання та найвищі позиції у різних рейтингах. Звертається увага на основні документи та концептуальні положення, на яких ґрунтується і розбудовується система освіти Фінляндії. Описана структура освіти у цій країні, розкриті питання організації та функціонування системи освіти, виявлено її характерні риси, чинники успіху та ефективності. Зроблена спроба розкрити ідеї й практичні підходи, які свідчать про те, що держава, вчителі і громадськість прагнуть зробити заклади освіти більш демократичними за змістом навчання, за організацією навчального процесу і результатами їх діяльності, а всю систему освіти перетворити на один із важливих чинників соціальних перетворень у майбутньому. Окреслюються умови і називаються аргументи на користь практичного застосування в Україні позитивних здобутків фінської системи освіти.

Ключові слова: система освіти Фінляндії, структура системи освіти, принципи побудови фінської освіти, управління освітою Фінляндії.

Актуальність. Потреба у якісній конкурентоспроможній освіті, яка є фундаментом соціально-економічного, духовного і культурного розвитку української держави, у зміцненні міжнародного авторитету й іміджу країни зумовила посилену увагу до питань модернізації освітньої галузі. Саме тому початок XXI століття характеризується підвищеною увагою до її реформування. Це спрямовує зусилля вітчизняних науковців на вивчення та впровадження кращих світових стандартів у організацію та функціонування національної системи освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки активізувався науковий пошук вітчизняних учених у галузі зарубіжної теорії та практики функціонування освітніх систем. Здійснено різноаспектні порівняльно-педагогічні дослідження освітніх реалій економічно розвинутих країн: США (Л. Кнодель, О. Тарасова та ін.), Канади (О. Барабаш, М. Бусько, М. Магдач, Н. Мукан, В. Погребняк, І. Руснак, О. Слоньовська та ін.), Мексики (О. Жишко, та ін.), Угорщини (К. Годлевська, О. Зуєва, І. Ящук та ін.), Японії (О. Бібко, І. Грищенко, І. Зязюн, Л. Савранчук та ін.), Франції (Л. Зязюн, О. Плахотнік, С. Стискун,

О. Хміль та ін.), Великої Британії (Л. Березівська, Н. Гупан, Н. Дічек, Т. Кочубей, В. Лапчинська, Л. Микулинський та ін.), Німеччини (А. Гаврилюк, В. Гама-нюк, О. Дмитренко, Т. Скубій та ін.).

Особливе значення для нашого дослідження має науково–практичний доробок Фінляндії, яка є сьогодні однією з найпрогресивніших і передових країн у Європі та однією з найбільш конкурентоспроможних країн світу. Вона упродовж декількох років посідала п'яте місце серед країн з високим рівнем індексу розвитку освіти (2000, 2003, 2006 2009 рр.). Експерти Євросоюзу вважають, що освітня система Фінляндії повинна стати ядром загальноєвропейської освіти. У 2012 році британська агенція «Economist Intelligence Unit», склавши рейтинг 40 розвинених держав за 60 критеріями (основний зміст яких – це питання про стан освіти), теж оголосила Фінляндію переможцем, яка випередила такі країни як: США, Велика Британія та Франція. [4]

Окремі питання функціонування системи освіти у Фінляндії досліджуються у роботах: Г. Андрощук, В. Бутової, І. Жерноклеєва, Т. Пушкарьової та ін. (вирішальна роль освітньої політики Фінляндії у розбудові системи освіти, мета освітньої політики); С. Гринюк, В. Загвоздкіна (практичні кроки реформування фінської системи освіти); Т. Дробишевської (система надання освітніх послуг у Фінляндії як сектор виробництва знань); Л. Волинець, П. Кухарчук (принципи державної політики Фінляндії); Л. Смольської (роль державної політики у реалізації "фінського феномену"); П. Базелюк, Ю. Куликової (еволюція системи вищої освіти Фінляндії); О. Щербак (професійна освіта та навчання) та ін.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел розкрити позитивний вплив освітньої політики Фінляндії на організацію та функціонування системи освіти.

Матеріали і методи дослідження. При написанні статті використано офіційні документи Фінляндії у сфері освіти (офіційні сайти державних установ), наукові дослідження з питань організації та функціонування системи освіти у цій країні (інтернет–видання, автореферати дисертацій, журнальні публікації).

Використано такі методи дослідження: порівняльно–історичний аналіз, який дав можливість виявити характерні риси системи освіти у цій країні; інтерпретаційно–аналітичний – для вивчення українських та іноземних джерел із застосуванням аналізу, синтезу, систематизації; теоретичне узагальнення – для формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу. Фінляндія (офіційно Фінляндська Республіка) – держава у Північній Європі з населенням 5437429 чоловік. У Фінляндії юридично зафіксована фінсько–шведська двомовність. Обидві ці мови є державними і мають однаковий юридичний статус. Особливий статус має саамська мова як мова однієї з національних меншин. Мовна ситуація у Фінляндії характеризується збалансованістю, стабільністю, високим ступенем контрольованості з боку влади. Двомовність сприймається фінами і на рівні суспільної свідомості, і на політичному рівні як запорука духовного і культурного збагачення.

Аналіз досвіду розвитку освіти в світі у другій половині ХХ ст. дозволив науковцям (наприклад, В. Онушкіну) зробити висновок про те, що сьогодні найбільш актуальними проблемами, які стоять перед багатьма країнами в царині освіти, є її демократизація та модернізація із урахуванням культурної спадщини конкретної країни [7]. Прикладом успішного вирішення цих проблем є Фінляндія.

Державна освітня політика Фінляндії будується на принципах узгодженості, справедливості, тривалості, гнучкої стандартизації, компліментарності,

які визначають розвиток системи забезпечення якості освіти у цій країні [6].

Основна мета освітньої політики Фінляндії полягає в наданні громадянам рівних можливостей у здобутті освіти, незалежно від віку, місця проживання, майнового стану, статі або належності до певної мовної чи етнічної спільноти, а також від їхнього походження.

Система освіти Фінляндії будується відповідно до запитів суспільства із урахуванням Конституції країни, положень документів ООН, ЮНЕСКО, ПАРЄ та інших міжнародних організацій на таких концептуальних засадах, як: принцип двомовності, принцип загальної обов'язкової освіти, принцип рівності в гендерному, територіальному й соціально-економічному аспектах; принцип забезпечення педагогічної автономії; підтримка високого рівня розвитку педагогічної науки, практичної діяльності шкіл та фінської культури; надання батькам права здійснювати вільний вибір школи згідно власних педагогічних та дидактичних принципів; наявність інклюзивної освіти та освіти для дітей з певними потребами; заохочення еволюції на національному та міжнародному рівнях; тісна співпраця та партнерство на всіх рівнях освітнього процесу; принцип індивідуалізації; принцип довічного навчання, принцип практичності, принцип безкоштовності, довіри, добровільності та самостійності [1].

Систему освіти у Фінляндії фінансує й організовує держава, тому навчання в країні безплатне. Муніципальні органи влади відповідають за початкову і середню освіту та за середні школи верхнього щабля. Професійну освіту фінансує уряд і місцеві влади. Університети також державні, але мають конституційну автономію. Навчання в них безкоштовне.

Державне управління освітньої галузі Фінляндії сьогодні включає систему центральних адміністративних органів – Міністерство освіти і Фінську державну раду з освіти та недержавні підпорядковані структури в галузі освіти –

фінський відділ ENIC/NARIC, Фінську раду оцінки вищої освіти, Національну академію Фінляндії, Центр міжнародної мобільності CIMO. Їх співпраця спрямована на розвиток освітньої, наукової, культурної, спортивної і молодіжної політики та міжнародної співпраці у даній галузі, на здійснення "вирівнювання" системи освіти, на пошук нових моделей розвитку національної освіти у контексті єдиного освітнього простору. Принципи управління освітою визначаються Парламентом Фінляндії, а уряд в особі Міністерства освіти Фінляндії формулює та здійснює освітню політику і окреслює план освітнього розвитку.

Освітня галузь Фінляндії на шляху свого становлення зазнала трьох етапів реформування: 1-й етап – створення інтегрованої системи базової освіти (1960-і роки), другий – об'єднання загальної та професійної освіти старшої школи (1980–1990 роки), третій – перехід до бінарної системи вищої освіти (з 1990-х років). Головна ідея реформування освітньої галузі полягала у нівелюванні різниці у наданні якісних освітніх послуг в різних регіонах країни [3].

Дослідники відзначають, що на сучасному етапі реалізація змісту сучасної освіти у Фінляндії та світі в цілому ґрунтується на ліберальній освітній парадигмі в умовах інтернаціоналізації ринку освітніх послуг, яка у контексті глобалізаційних викликів та під впливом інтеграційних процесів, технологічного прогресу, суспільно-політичних факторів, діяльності міжнародних організацій вибудовує єдину стратегію розвитку наднаціональної освіти. Незважаючи на стрімкі глобалізаційні процеси, які мають місце у сучасному світі, Фінляндія тяжіє до елементів ціннісних орієнтацій своєї власної змістовної парадигми освіти – педоцентризму та натуралізму [1].

Метою фінської системи освіти є забезпечення достатньо високого рівня навчальних досягнень та обізнаності всього населення. Принцип навчання

протягом життя (довічного навчання) – можливість вчитися в будь-якому віці – охоплює всі ступені освіти, з початкового навчання до освіти дорослих.

Система освіти Фінляндії виявляє певні відмінності у порівнянні з іншими європейськими системами освіти, в тому числі і з освітньою системою України. Структура системи освіти Фінляндії включає: нижню школу (*alakoulu*), 1–6 класи (6–12 років); верхню школу (*ylakoulu*) 7–9 класи (13–15 років); додатковий клас 10 клас (16 років); ліцей (*lukio*) 11–12 клас (17–18 років); професійний коледж 11–13 клас (17–19 років).

Основні рівні фінської системи освіти (дошкільне виховання, загальноосвітня дев'ятирічна школа 1-го ступеня, старша середня школа 2-го ступеня, професійна освіта, вища освіта) забезпечено відповідними навчальними програмами.

Звертає на себе увагу науковий доробок І. Жерноклеєва та Т. Пушкарєвої, які дають детальну характеристику структурним компонентам та рівням освітньої системи Фінляндії.

Принцип загальної обов'язкової освіти в цій країні було запроваджено в 1921 році, невдовзі після здобуття державної незалежності. Нині обов'язкова дев'ятирічна освіта регулюється законодавством, яке набуло чинності в 1988 році й таку освіту отримує 97 % населення країни. У Фінляндії існує два види середніх шкіл. Школи верхнього щабля здійснюють підготовку учнів до складання єдиного державного іспиту й навчання у вищих навчальних закладах. Тривалість навчання в середній школі верхнього щабля – 1–2 роки. Професійні навчальні заклади пропонують програми з навчання професіям тривалістю в середньому 3 роки.

Документа, що свідчить про середню освіту, випускникам загальноосвітньої школи не видають, але вони отримують право вступити до будь-якого навчального закладу 2-го ступеня, професійно-технічного училища чи гімназії. Тільки гімназія дає повну середню

освіту і, відповідно, право вступу до університетів та інших закладів вищої освіти. Навчання в гімназії триває 2–4 роки. Термін навчання індивідуальний і залежить від темпу засвоєння обраних учнями курсів та їхніх здібностей. Навчальна програма охоплює як обов'язкові, так і поглиблені та прикладні курси [2].

В основі системи професійної освіти у Фінляндії, підкреслює О. Щербак, лежить "концепція суспільства, що навчається, та продуктивного навчання". Ця ланка освітньої системи функціонує і сприяє соціально-економічному прогресу завдяки кооперації професійних навчальних закладів з Конфедерацією фінської промисловості, Асоціацією роботодавців, Конфедерацією роботодавців фінської індустрії обслуговування, асоціацією фінських готелів і ресторанів, федерацією фінських підприємців [8].

Дослідник О. Карпенко підкреслює, що система вищої освіти Фінляндії поділяється на політехнічне та університетське навчання. Політехнічну освіту можна здобути в одному з 28 політехнічних інститутів, які тісно співпрацюють із промисловими підприємствами. Після завершення майже чотирирічного навчання випускники отримують ступінь бакалавра в обраній галузі знань і високу професійну підготовку.

Університетську освіту надають 20 університетів. У середньому термін навчання на бакалавра становить 3 роки, магістра 2 роки, але багато студентів, що працюють, навчаються значно довше (до 10 років). Протягом 6-ти років навчання в університеті студентам гарантовано отримання стипендії. [4]

У фінській системі освіти вчителям надано високий ступінь свободи, гарантований законом. Учителі мають володіти високою педагогічною майстерністю, оскільки лише в такому разі педагогічна свобода може дати високі результати. З такою організацією шкільної системи пов'язана і відміна державної

інспекції. На думку П. Кухарчук, це основний чинник, що підняв ефективність шкільної системи Фінляндії. Система самоуправління без інспекторів спирається на ґрунтовну і якісну теоретичну підготовку, професіоналізм і креативність вчителів, які прагнуть узгодити свою творчість із навчальним планом [6].

Важливою складовою політики Фінляндії у сфері освіти в останні 20 років стало навчання дорослих, яке здійснюється у закладах вищої освіти, професійних навчальних закладах, центрах професійного навчання дорослих, вищих народних училищах та літніх університетах. Міністерство освіти приділяє велику увагу і координує заходи щодо навчання дорослого населення і відповідає за розвиток системи освіти дорослих [2].

Беручи до уваги привабливість освіти Фінляндії для іноземців та необхідність забезпечення адаптації фінської молоді у сучасному глобалізованому світі, внутрішня політика Фінляндії узгоджується із загальноєвропейськими принципами та рекомендаціями з питань мовної освіти у європейському просторі. С. Гринюк звертає увагу на той факт, що Фінляндія використовує усі свої можливості задля створення максимально комфортних умов вивчення іноземної мови та впровадження іншомовної освіти через національні мовні проекти: KIEPO (мета – вивчення основ і виконання мовної політики в галузі освіти), KIELO (мета – опис, аналіз та пояснення того, що сьогодні являє собою викладання та вивчення іноземних мов у фінських аудиторіях) та CLIL (вивчення мови за цим проектом передбачає те, що всі або частина шкільних предметів викладаються іноземною мовою) і наразі широко пропагує різні форми дистанційного, комбінованого і веб-навчання [1].

Виходячи з Конституції Фінляндії (пункт 16 і 17), у системі освіти цієї країни реалізується право на одержання освіти людьми з особливими потребами

та інвалідністю [5]. Право на інклюзивну освіту закріплено на законодавчому рівні, зокрема в Акті про обов'язкову освіту (The Compulsory Education Act). Відповідно до національного навчального плану, інклюзивне навчання забезпечується для дітей з особливими потребами в масових школах. Із зазначеною категорією учнівства працює команда фахівців (директор, учитель, спеціальний педагог, асистент учителя, медичні сестри). Інклюзивна освіта у Фінляндії передбачає створення диференційованого навчального середовища. Диференціація в умовах інклюзії забезпечується різними способами. Кожна дитина з особливими освітніми потребами має індивідуальний план навчання. Існує система державних освітньо-консультативних центрів, до функцій яких входить організація супроводу та підтримки таких учнів, їх батьків та педагогів. У країні здійснюється підготовка кадрів для реалізації інклюзивного навчання, у тому числі в Лапландському університеті [4].

Результати дослідження та їх обговорення. Зроблений нами аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновки про те, що: освітня політика Фінляндії спрямована на реалізацію ідей і практичних підходів, які свідчать, що держава прагне зробити заклади освіти більш демократичними за організацією навчального процесу, за змістом навчання і результатами діяльності, а всю систему освіти одним із важливих чинників соціальних перетворень у майбутньому.

Висновки і перспективи. Отже, освітня політика Фінляндії виразно демонструє сильну соціальну орієнтацію, що дає значущі результати. Велика увага до структурних складових системи освіти у цій країні є політично, культурно і економічно підкріпленою. Реалізація освітньої політики забезпечується: науковою обґрунтованістю освітнього процесу на різних ступенях освіти; впровадженням сучасних досягнень психолого-педагогічних наук в усі види

діяльності навчальних закладів; матеріально-фінансовою забезпеченістю освітнього процесу, створенням умов для педагогічної творчості та високою довірою до вчителя та ін.

Система освіти Фінляндії сьогодні є прикладом для розбудови освітньої системи в нашій країні, особливо в плані реалізації нового Закону України "Про освіту".

Список використаних джерел

1. Гринюк С. П. Професійна підготовка майбутніх вчителів іноземних мов в університетах Фінляндії: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. авіаційний університет. Київ, 2013. 26 с.

2. Жерноклеєв І. Пушкарьова Т. Система освіти Фінляндії: досвід і здобутки. *Підруч. для директора*. 2006. № 3. С. 5–48.

3. Загвоздкин В. К. Финская система образования: модель эффективных реформ. *Библиотечка "Первого сентября", серия "Управление школой"*: электрон. библиотека МГППУ. 2008. Вып. 19. URL: [http://psychlib.ru/mgppu/ZFs-2008/ZFs-32.htm#\\$p1](http://psychlib.ru/mgppu/ZFs-2008/ZFs-32.htm#$p1) (дата обращения: 17.06.2018).

4. Карпенко О. В. Реформування системи надання освітніх послуг: досвід Фінляндії. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 1. С. 88–98.

5. Конституція Фінляндії URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Конституция_Финляндии.

6. Кухарчук П. Трансферність в управлінні освітою у країнах Європейського Союзу / *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2012. №1. С. 108–114.

7. Образование в современном мире: состояние и тенденции развития / под. ред. М.И.Кондакова. М. : Педагогика, 1986. 248 с.

8. Щербак О. Професійна освіта і навчання у Фінляндії. *Проф. техн.*

освіта. 2005. № 3. С. 41–44.

References

1. Hryniuk, S. P. (2013). Profesiina pidhotovka maibutnikh vchyteliv inozemnykh mov v universytetakh Finliandii [Professional training of future teachers of foreign languages at universities of Finland] National Aviation University. Kiev,. – 26 s.

2. Zhernokleiev, I. Pushkarova, T. (2006). Systema osvity Finliandii: dosvid i zdobutky. [Education system of Finland: experience and achievements]. Handbook for the director, 3, 5–48.

3. Zahvozdkyn V. K. Fynskaia systema obrazovanyia: model effectyvnikh reform. [Finnish system of education: model effective reform]. Available at: [http://psychlib.ru/mgppu/ZFs-2008/ZFs-32.htm#\\$p1](http://psychlib.ru/mgppu/ZFs-2008/ZFs-32.htm#$p1).

4. Karpenko, O. V. (2014). Reformuvannia systemy nadannia osvitnikh posluh: dosvid Finliandii [Reforming the system of providing educational services: the experience of Finland]. Pedagogy and psychology, 1, 88–98.

5. The Constitution of Finland. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Конституция_Финляндии

6. Kukharchuk, P. (2012). Transfernist v upravlinni osvitoiu u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Transfer in the management of education in the countries of the European Union]. Actual problems of public administration, pedagogy and psychology, 1, 108–114.

7. Kondakov M. Y. (1986) Obrazovanye v sovremennom myre: sostoyaniye y tendentsyy razvytyia [Education in modern times: the state of development tendencies]. Moscow: Pedagogiya, 248.

8. Shcherbak O. (2005). Profesiina osvita i navchannia u Finliandii. [Professional education and training in Finland]. Professional technical education, 3, 41–44.

THE MAIN DIRECTIONS OF EDUCATIONAL POLICY OF FINLAND

Stupak K. E.

Abstract. *The article deals with analyzing the main streams of the education policy in Finland, which reflect the relationship between a person and society in modern socio-economic conditions. Such policy directs the system of education to change the person and his mind himself. Finland using its education system, has long before been concerned about preparing people for the future by reforming approaches to teaching in schools and higher education institutions. As a result, it has achieved world-wide recognition and top positions in various ratings have resulted. Therefore, today there is a great interest of scientists in certain issues of education functioning in Finland. Thus, G. Androshchuk, V. Butova, I. Zhernokleeva, T. Pushkareva and others study in their works the purpose and decisive role of Finland's education policy in the development of the education system. S. Grinyuk and V. Zagvozdkin pay attention to the practical the steps of reforming the Finnish system of education. T. Drobyshevsk investigates the system of providing educational services in Finland as a sector of knowledge production. L. Volynets, P. Kukharchuk consider the principles of the state education policy of Finland. L. Smolskaya examines the role of the state policy in implementing the "Finnish phenomenon"; P. Basyliuk and Yu. Kulykova, focus attention on the study of the evolution of the system of higher education in Finland; O. Scherbak reveals peculiarities of vocational education and training. This paper describes the principles of Finnish education policy. Attention is drawn to the fact that in this country citizens are given equal opportunities in obtaining education. It also shows that the education system of Finland is based on the needs of the society, taking into account the Constitution of the country, the provisions of the UN, UNESCO, PACE and other international organizations on such conceptual principles.: They are the principle of bilingualism, the principle of universal compulsory education, the principle of gender equality, according to territorial and socio-economic aspects; the principle of providing pedagogical autonomy; supporting the high level of pedagogical development science, school practical activity and Finnish culture; granting parents the right to choose freely a school according to their own pedagogical and didactic principles; the availability of inclusive education and education for children with special needs; encouraging the evolution at the national and international levels; close cooperation and partnership at all levels of the education process; the principle of individualization; the principle of lifelong learning, the principle of practicality, trust, voluntariness, independence and the principle of free-of-charge. The article presents the studying state management of the education branch in Finland. Today it includes the system of central administrative bodies – the Ministry of Education and Culture of Finland and the Finnish State Council for Education and non-state-owned educational structures as the Finnish Department of ENIC / NARIC, the Finnish Council for the Evaluation of Higher Education, the National Academy of Finland, the International Mobility Center of the SIMO. Their cooperation is aimed at developing educational, scientific, cultural, sports and youth policies and international cooperation, the "equalization" of the education system and the search for new models of the development of national education in the context of a worldwide education space. The Principles of education management are determined by the Parliament of Finland, and the government, represented by the Ministry of Education and Culture of Finland, formulates and implements educational policy and outlines the plan of education development. This paper also describes the structure of education in this country. It reveals organizing and functioning and shows some differences are shown in comparison with other European educational systems, including the educational system of Ukraine. The structure of the education system in Finland includes: lower education (alakoulu), 1–6 grades (6–12 years); high school (ylakoulu) 7–9 grades (13–15 years); additional class 10*

© K.E. Ступак

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 11(2) 2020

class (16 years old); Lyceum (lukio) 11–12 grades (17–18 years old); professional college 11–13 grades (17–19 years). It is emphasized that in the Finnish system of education, teachers are granted a high degree of freedom guaranteed by the law and the state inspection is canceled. This is the main factor that has raised the effectiveness of the school system in Finland. The attention is paid on the fact that the need to ensure the adaptation of Finnish youth in the modern globalized world and Finland's domestic policy is consistent with the general European principles and recommendations on language education in the European space. Finland uses all its capabilities to create the most comfortable conditions for learning a foreign language and introduce foreign language education through the national language projects: KIEPO (purpose – studying the basics and implementation of language policy in the field of education), KIELO (meta – description, analysis and explanation of what today is teaching and learning foreign languages in Finnish classes) and CLIL (language learning in terms of this project is conducted in such a way that all or some of the school subjects are taught in a foreign language) moreover it is now widely it is promoted by various forms of distance learning, combined and web-based training. An attempt is made to reveal ideas and practical approaches that indicate that the state, teachers and the public are eager to make education institutions more democratic in terms of learning, the organization of the education process and the results of their activities, and the whole system of education into one of the important factors of social transformation in the future. It is also outlines conditions and the arguments called in favor of the practical applying in Ukraine positive achievements of the Finnish system education.

Keywords: the system of education in Finland, the structure of the education system, the principles of the Finnish education construction, the management of education in Finland.

УДК: 130.1:[316.324.7:37]

DOI: 10.31548/hspedagog2020.02.014

ДИНАМІКА ЗМІСТУ ОСВІТИ В ДИСКУРСІ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

ЗІНКЕВИЧ В. І., кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри менеджменту та підприємництва
доцент кафедри економіки та менеджменту

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
м. Дрогобич, Україна

E-mail: Zinkevych1971@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1004-1685

Анотація: у статті аналізується місце і роль зміни парадигми знань у саморозгортанні індустріальної цивілізації відповідно до життєвого циклу системи індустріальної освіти; зміст освіти визначає, як виявляється, усі інші параметри навчально – виховного процесу, оскільки він є продуктом, з одного боку – розвитку фундаментальної науки, а з другого – визначає стан науково – технічного прогресу на основі якого відбувається революційна зміна засобів виробництва, що тягне за собою зміну так званих технологічних укладів і ставить проблему відповідності робочої сили функціоналу засобів виробництва; на основі цих змін світова і регіональна спільнота стало піднімається по осі еволюційного розвитку соціального світу, залишаючи після себе на полицях планетарного архіву артефакти культури тієї чи іншої історичної доби; доводиться, що для аналізу динаміки зміни знань треба використати дві методологічні умови: застосувати цивілізаційний підхід і парадигму життєвого циклу соціальних систем, оскільки дане явище у просторі і часі має довготривалий вимір; підкреслюється, що знання є базовим і системоутворюючим елементом саморозгортання цивілізації і тому його можна використовувати (за М. Фуко) як методологічний критерій для оцінки якості життєустрою цивілізації; виокремлюється зміст змісту освіти на кожному етапі життєдіяльності індустріальної цивілізації: на етапі її зародження привалювало природниче знання; на етапі зростання – технічне знання, що відповідало суті самої цивілізації; на етапі зрілості – наукове знання перетворилося на ідеологеми соціального розвитку, що привело до появи технократизму і «загнало» планетарну спільноту у глухий кут; на етапі занепаду – технологічне знання призвело до того, що були втрачені орієнтири мейнстріму соціального розвитку і почалась катастрофічна руйнація соціального організму планети, що тягне за собою зміну виду цивілізаційного розвитку; вихід вбачається у підйомі планетарної спільноти у простір інформаційної цивілізації якому відповідає перехід освіти до оволодіння методологічним знанням.

Ключові слова: індустріальна освіта, життєвий цикл, зародження, зростання, зрілість, занепад, криза, знання.

Актуальність дослідження. Сучасна криза в освіті гостро поставила питання про теоретичне опанування даним явищем у просторі індустріальної цивілізації, оскільки паростки знань інформаційної доби ще тільки визрівають у надрах планетарного соціального організму. Перебуваючи у міжцивілізаційному просторі, нам треба знати як себе

вести на етапі породження нової цивілізації. Це цілком реальна проблема, оскільки станом на першу чверть XXI ст. ми фактично не маємо навіть уяви про зміст інформаційної освіти і як можна сприяти переходу до нового виду життєустрою планетарної спільноти. Підтримка процесу глобалізації – це достатньо поверхневий процес, що веде до кількісних змін у нашому житті. Інша справа

інформатизація, що усе більше і більше втягує нас у глибини фундаменталізації майбутнього життя планети.

Причина такого стану криється у відставанні розвитку фундаментальної науки від розвитку суспільства. Справа в тому, що людина і суспільство або теоретичною мовою суб'єктивований і об'єктивований чинники, у структурі планетарного цілого почергово відіграють провідну роль у його саморозгортанні. На етапі індустріальної цивілізації ведучим чинником була людина, а на етапі інформаційної – таку роль взяло на себе суспільство. На етапі інтелектуальної цивілізації її знову почне відігравати людина.

Зміст освіти визначає усі інші параметри не тільки навчально - виховного процесу, а й планетарного розвитку світової спільноти, оскільки він є продуктом, з одного боку – розвитку фундаментальної науки, а з другого – визначає стан науково-технічного прогресу, на основі якого відбувається революційна зміна засобів виробництва, що тягне за собою зміну так званих технологічних укладів і гостро ставить проблему відповідності робочої сили функціоналу нових засобів виробництва. На основі цих змін світова і регіональна спільнота стало піднімається по осі еволюційного розвитку соціального світу, залишаючи після себе на полицях планетарного архіву артефакти культури, історичної доби, що минає. Не випадково у Рекомендації Rec (2001)15 Комітету Міністрів Ради Європи з питань викладання історії в Європі у XXI столітті зазначається, що «основні виклики завтрашнього дня на європейському континенті назрівають в галузі освіти і культури» [7]. Зрозуміло, що освітній процес у цьому контексті розглядається не просто як розвиток сукупності методичних і дидактичних принципів, котрими керуються педагоги і батьки, а, насамперед, як осмислення й примноження того нового змісту освіти і суспільного досвіду, що навчає людей уникати помилок та

ефективно жити й творити в сьогоденні, або, вдаючись до компетентнісного принципу ЮНЕСКО, «навчає жити разом» [7].

Мета даної статті полягає у відтворенні динаміки зміни змісту освіти у залежності від етапу життєвого циклу системи індустріальної освіти.

Методологія роботи. Реалізувати таку мету можливо тільки за двох умов методологічного порядку, а саме: по-перше, це можна зробити тільки на основі цивілізаційного підходу до вивчення змін в освіті індустріальної цивілізації, а по-друге, для цього треба застосувати парадигму життєвого циклу соціальних систем, що розмежує саморозгортання явища освіти на конкретні етапи зародження, зростання, зрілого функціонування і занепаду.

Перша умова вимагає від нас виділити у якості предмету дослідження індустріальну освіту, як відносно самостійне явище, на основі якого планетарна спільнота вибудовувала каркас свого життєустрою на протязі майже п'яти століть. Друга умова вимагає конкретизувати у часі світовий культурно - історичний процес з тим, щоб можна було виділити етапи і вже у їх просторі аналізувати зміну змісту освіти.

Результати дослідження. Наше дослідження ґрунтується на тому, що періодизація культурно – історичного процесу у просторі індустріальної цивілізації має такий вигляд: зародження – XVI (1543) – кінець XVII ст.; зростання – кінець XVII ст. – кінець XIX ст.; зрілість – кінець XIX (1895) – 70-ті роки XX ст.; занепад - 70-і роки XX ст. – середина XXI ст. При цьому став очевидним той факт, що система освіти як соціальне явище підкоряється різним механізмам, що забезпечують її буття у часі й просторі: на етапі зародження діють закономірності самоорганізації і саморегуляції соціальних структур; зростання – гомеорезу; зрілості – гомеостазу; занепаду – гомеоклазу.

Зміст освіти та його динаміка мають методологічне значення. Оригінальну класифікацію життєвого циклу на основі розвитку знань подає, на нашу думку, М. Фуко у праці «Слова и вещи» (1977), що присвячена нарису історії європейської культури від Відродження до середини XX ст. [5]. Він пише: «Еволюція культури постає як послідовна зміна парадигми знання. Їх Фуко називає епістемами. Епістема по-грецьки – знання, пізнання. У Фуко це система уявлень про те, що і як потрібно і можна пізнавати. Це рушійна сила культури, якщо не саме її істота. Починає він з Відродження. Хоча мається на увазі і фундамент цієї епохи – Середньовіччя. Фуко вважає, що цей час визначає епістема подібності або подоби. Вся система середньовічного і ренесансного знання була заснована на принципі подібності. Це означає, що людина шукає в світі подібності і подібності між речами. Світ влаштований не абияк. Якщо віддалені один від одного речі в чомусь виявляють подібності, то значить, вони тісно або таємним чином пов'язані, і це мета пізнання і одночасно істина. Це добре проявляється на прикладі медичного знання Середньовіччя. Якщо травичка жовтого кольору, нею можна лікувати жовтяницю. Якщо квітка орхідеї за формою нагадує яйце, то її квітками можна лікувати венеричні хвороби. Якщо є легенда, що пелікан годує дитинчат кров'ю, значить тут прямий зв'язок з Христом і його викупної жертвою на хресті. Богословські теми також пронизані ідеєю подібності з метою формування образів, для ілюстрації філософських і богословських тем. Коли Леонардо да Вінчі винаходить літальні апарати, він виходить з принципу подібності – з структурної подібності між істотами, які літають, і тими апаратами, які він винаходить. А вивчення законів, які дозволяють літаючим істотам долати силу тяжіння, використовуючи повітря, саме по собі як би другорядне. У всьому людина прагне побачити принцип загального

взаємозв'язку, великого ланцюга буття, в якому все зчеплене. Цього принципу і прагненню підпорядкована думка Середньовіччя і Відродження.

В епоху Просвітництва приходить епістема відмінності. Тепер ця епоха «культу розуму» проповідує розум як можливість відрізнити одне від іншого, розкласти на елементи, аналізувати – виділяти якісь компоненти і намагатися встановити відносини між ними, класифікувати. Сам принцип Енциклопедії свідчить про це. Знання про все, представлене у вигляді каталогу. Цей принцип зберігся до сих пір. Енциклопедія як каталог всіх речей – образ епістемі відмінностей.

У XIX столітті, ближче до його кінця, стверджується епоха третьої епістемі – вона існує до нашого часу: епістема систем і організацій. Значить, були розрізнення, реєстри – після них тепер потрібно повернутися до ідеї цілого і навчитися всім цим різноманіттям знання якось керувати, тому виникає епістема систем і організацій: епоха філософії систем в німецькому ідеалізмі, еволюційна теорія Дарвіна – системні зв'язки між видами та типи взаємодії. Людина починає бачити світ як систему взаємодій. До сих пір це багато що визначає в науці. До сих пір ми ще до кінця не вийшли з цієї конфігурації думки. Фуко, вже застав століття наростання інформаційних технологій, і передбачає, що людство перебуває на порозі нової, четвертої епістемі. Свідками її формування, можливо, є ми. Що може прийти на зміну епістемі систем і організацій? Прикладом якої є будь – яке наукове знання зараз. Окремо взята наука існує, щоб зі спостережень будувати системи. Будь то система Менделєєва або системи в економіці чи політології. У століття інформації може встановитися щось на зразок епістемі контролю. Людина спочатку все уподібнювала – потім поділяла – потім збирала в систему – що тепер з цим робити? Людина тепер хоче

контролювати світ, себе та інших. Епістема контролю проявляється в тому, що над усіма уявленнями про системи та організації панує можливість доступу до інформації. Влада дає доступ до інформації та можливість маніпулювати нею, а через неї маніпулювати людьми»[6].

Тепер ми можемо перейти до аналізу зміни змісту освіти на основі парадигми життєвого циклу соціальних систем. На етапі зародження зміст освіти визначали елементарні курси, що по-

чали практикувались ще на етапі аграрної цивілізації. А згодом від нього відбрунькувалася група абстрактно – математичних наук (математика, механіка земних тіл і астрономія – механіка небесних тіл). У XVII ст. в самостійні науки складаються фізика і хімія. Нові самостійні галузі науки значно розширюють зміст освіти Нового часу, тягнуть за собою появу нових навчальних предметів, що наочно представлено у Таблиці 1 [2, с. 152].

Таблиця 1.

Змістовний зсув у структурі знань на початку Нового часу (за Г. П. Клімовою)

до XIV ст.	Епоха Відродження	XVII ст. – XVIII ст.
граматика	граматика	граматика
	література	література
	історія	історія
риторика	риторика	риторика
діалектика	діалектика	логіка
		етика
арифметика	арифметика	арифметика
		алгебра
геометрія	геометрія	геометрія
		тригонометрія
	географія	географія
		ботаніка
		зоологія
астрономія	астрономія	астрономія
	механіка	механіка
		фізика
		хімія
музика	музика	музика

Практично, відбувся спонтанний зсув і глибока диференціація знання, що потрапляло протягом Нового часу в поле зору освіти. На перший план вийшло природознавство, а в ньому викристалізувалось технічне знання, оскільки воно обслуговувало галузь створення механічних пристроїв, машин, а згодом і систем машин. Таким чином, завдяки такому зсуву в структурі наукових знань відбулось значне прискорення акселерації системи індивідуальної освіти до потреб техногенної цивілізації. На етапі зростання системи індустріальної освіти почалось ускладнення навчальних курсів. Так, наприклад, зміст освіти почав ускладнюватись, зважаючи на відокремлення від загальної

науки окремих її напрямів, у кінці XVIII ст. з'явилися – біологія і геологія, а в XIX в. – антропологія. У ході промислової революції виникають прикладні та технічні науки. Сьогодні три складові визначають специфіку навчання дорослих людей. Це – андрагогіка, самокероване навчання та трансформативне навчання. На етапі зрілості система індустріальної освіти «набрала» повний зміст і стало рухалась у фарватері розвитку класичної науки. Наукове знання було предметом викладання в системі освіти індустріальної доби. Наука перетворилась на ідеологію, що була покладена в основу функціонування системи управління соціальним розвитком. Так суспільство отримало вірус технократизму,

що «загнав» світову спільноту у глухий кут соціального розвитку. Це стало очевидним фактом уже на середину XX ст. З того часу фактично почався застій у фундаментальній науці, оскільки нічого нового вона не могла запропонувати світовій спільноті. Оволодіння технологіями польотів у космос – чи не останнє її надбання. При цьому у повній мірі розцвів мілітаризм, а гонка озброєнь майже почала виходити з під контролю людини.

У цей же час педагогічна наука настільки визріла у формі «дидактики», що започаткувала окреме використання методології педагогіки і методики навчання і виховання [3, с. 400]. При цьому заговорили про методологію педагогічної науки. Це принципово новий момент у змісті освіти, оскільки методологія спочатку спрямовується на викладачів, а згодом вона має перейти на тих, хто навчається. Тому нагадаємо, що «Методологія педагогіки – наука про методи, яка орієнтована на внутрішні механізми, логіку розвитку і організації педагогічного процесу. Методологія ґрунтується на наукових ідеях, які визначають зміст всієї педагогічної діяльності, способи особистого та професійного самовизначення суб'єктів педагогічної науки в постійно мінливій соціо – культурній ситуації» [1]. Вона спирається, на думку вчителів і викладачів, на «системний, особистісний, культурологічний, діяльнісний, етнопедагогічний, полісуб'єктний,

антропологічний підходи» [4]. При цьому автори чомусь не посилаються на релігійний, класовий підхід, стадіальний, формаційний, цивілізаційний, глобалістичний та інші підходи до явища. Але сам факт звернення думки до методології педагогіки свідчить про теоретичну зрілість науки педагогіки.

На етапі занепаду системи індустріальної освіти, філософія освіти почали «відкривати» усе нові і нові напрями освітньої підготовки. Етап знаменується появою таких моментів, як мультикультурна, міжкультурна, мультимодальна, лімінальна (на межі, на переході), глокальна, транскультурна освіта, або освіта у контексті «іконічного перевороту» і т. ін. Окремо почали культивуватись види освітянської діяльності, наприклад, трансформативне, перформативне, міметичне навчання, гра як спосіб навчання та ін.

Водночас, якщо викласти в одну лінію зміну змісту освіти індустріальної доби, то виявиться, що її розвиток визначався ускладненням навчальних дисциплін. Освітянська галузь настільки ускладнилась, що постає питання про її спрощення. Це принципово може відбутись тільки завдяки переходу цієї діяльності на інший організаційний рівень, що несе в собі інформаційна цивілізація. Динаміку трансформації змісту індустріальної освіти подано в наступній таблиці (Див.: Таблиця 2.).

Таблиця 2.

Динаміка трансформації змісту освіти в горизонті індустріальної доби

ЕТАП/ЧИННИК	ЗАРОДЖЕННЯ	ЗРОСТАННЯ	ЗРІЛІСТЬ	ЗАНЕПАД
Часовий ви-мір (роки)	XVI ст. – XVII ст.	кінець XVII ст. – кінець XIX ст.	кінець XIX ст. – 70 роки XX ст.	70 роки XX ст. – початок XXI ст.
Зміст системи освіти	природничі знання	технічні знання експериментальне	наукове знання	технологічне знання

Таким чином, фундаментальна наука, дійсно, обумовлювала зміст освіти протягом усього періоду існування індустріальної цивілізації. Причому накопичення значного обсягу наукового знання напряду впливало на

збагачення змісту індустріальної освіти. І по мірі того, як наука опановувала знання про природний світ, техніку і науку, а потім технологічне знання, ускладнювався зміст навчальних курсів у системі професійної освіти.

Розвиток філософського знання привів у цей час до формування філософії освіти, що на етапі занепаду соціальної системи індустріальної освіти почала відігравати роль теорії освіти. Така роль філософії освіти для нас залишається проблемною, оскільки філософія сама по собі є світоглядним явищем, яке має право на зондаж і відмову від хибних гіпотез, у той час як теоретична наука має формулювати сталі продукти інтелектуальної праці, що виходять на об'єктивні закони і закономірності як сукупність законів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. По-перше, фундаментальна наука, що складає підставу явища освіти, за цей час від вихідного стану стихійності пройшла три етапи саморозгортання, що в науковій літературі відомі як три хвилі науково-технічної революції. Завдяки напрацюванням науки змінювався зміст освіти на кожному з етапів її життєвого циклу. По-друге, ми переконалися наскільки напруженим був шлях саморозгортання змісту індустріальної освіти щаблями саморозгортання її системності, який на кожному етапі постійно ускладнювався і набував сталості, що обумовлювалася визріванням соціального організму планети в наступному порядку: природниче – технічне – наукове – технологічне знання. По-третє, у ході зміни змісту освіти синхронно визрівала педагогіка як специфічна галузь знань про шляхи внесення наукових знань у свідомість людини і тому вона пройшла достатньо довгий шлях невизнання і засудження в ненауковості від стихійної через класичну, а потім концептуальну та гібридну форму педагогіки.

Оскільки нині ми увійшли у міжцивілізаційний простір, то постає питання про який вид знання має турбуватися світова спільнота на наступному етапі свого планетарного розвитку. При цьому на початок XXI ст. залишається невирішеною проблемою створення загальної теорії освіти, в якій знайшли б

собі відповідне місце: 1) філософія освіти; 2) методологія освіти; 3) теорія навчання, або дидактика; 4) теорія виховання; 5) самоосвіта; 6) технологія (методика) освітньої діяльності.

Наша робоча гіпотеза полягає у тому, що інформаційна доба на перший план в освіті висуне методологічне знання і системний метод оволодіння ним, оскільки фактологічна парадигма використання знань сьогодні вже себе майже повністю вичерпала. Має змінитись й організаційний принцип організації освіти. Скоріше над усе так званий принцип конвеєру має поступитися принципу індивідуалізації. Чи буде так, покаже найближчий час.

References

1. Informatsiia vziata z сайту birzhi Avtor 24: URL: https://spravochnick.ru/pedagogika/metody_issledovaniya_v_pedagogike/metodologiya_pedagogiki/.
2. Klymova H. P. Obrazovanye v kontekste tsyvylyzatsyonnoho razvytyia : monohrafiya. Kharkov: Yzdatel FL-P – Vapniarchuk N. N., 2007. S. 152.
3. Kraevskiy V. V. Metodolohiya pedahohyky: novyy etap: ucheb. posobyie dlia stud. vyssh. ucheb. zavedeniy / V.V.Kraevskiy, E. V. Berezhnova. – M.: yzdatelskiy tsentr «Akademyia», 2006, 400 s.
4. Metodolohiyapedahohyky.URL:http://spravochnick.ru/pedagogika/metody_issledovaniya_v_pedagogike/metodologiya_pedagogiki/.
5. Myshel Fuko. Slova y veshchy. Arkheolohiya humanytarnykh nauk. Perevodna russkiy yazyk: V. P. Vyzghyn, N. S. Avtonomova. – M., «Prohress», 1977.//Elektronnaiapublikatsiya:Tsentri humanytarnykh tekhnolohiyi. 20.06.2012. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/5169>.
6. Poriadok dyskursu Myshelia Fuko: kto upravliaet znanyiamy, upravliaet vsem // Zaholovok z ekranu/ Rezhym dostupu:

<https://monocler.ru/poryadok-diskursa-fuko/>.

7. Rekomendatsiya Rec (2001) 15 Komyteta Mynystrov Hosudarstvam-chlenam po voprosam prepodavaniya

ystoryy v Evrope v 21 veke. URL: tandis.odihr.pl/..,/hre..
./CoE %20Rec %202001
%2015 %20RUS.pdf.

DYNAMICS OF EDUCATIONAL CONTENT IN THE LIFE CYCLE DISCOURSE OF INDUSTRIAL CIVILIZATION Zinkevych V. I.

Abstract: *the article analyzes the place and role of changing the knowledge paradigm in the self-deployment of industrial civilization in accordance with the life cycle of the industrial education system; the content of education determines, as it turns out, all other parameters of the teaching and educational process, because it is a product of the development of fundamental science on the one hand, and on the other – determines the state of scientific and technological process on the basis of which there is a revolutionary change in the means of production, which entails a change in the so-called technological structures and poses the problem of compliance of the workforce functional means of production; on the basis of these changes, the global and regional communities have steadily risen along the axis of the evolutionary development of the social world, leaving behind artifacts of culture of one or another historical age on the shelves of the planetary archive; it is argued that two methodological conditions must be used to analyze the dynamics of knowledge change: to apply the civilizational approach and the paradigm of the life cycle of social systems, since this phenomenon has a long-lasting dimension in space and time; it is emphasized that knowledge is the basic and system-forming element of self-deployment of civilization and therefore it can be used (according to Foucault) as a methodological criterion for assessing the quality of life of civilization; the meaning of educational content at each stage of industrial civilization life is distinguished: natural knowledge prevailed at the stage of its origin; at the stage of growth – technical knowledge that corresponded to the essence of civilization itself; at the stage of maturity – scientific knowledge turned into ideologues of social development, which led to the emergence of technocratism and "drove" the planetary community into a dead end; at the stage of decline – technological knowledge led to the loss of mainstream guide of social development and began the catastrophic destruction of the social organism of the planet, which entails a change in the type of civilizational development; the solution is seen in the rise of the planetary community into the space of informational civilization, the transition of education to mastering methodological knowledge corresponds to it.*

Key words: *industrial education, life cycle, origin, growth, maturity, decline, crisis, knowledge.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча емпіричне вивчення копінг-поведінки розпочалось досить давно з праць Е. Мерфі, Р. Лазаруса, С. Фолькмана ще у другій половині ХХ ст., аспект вікових особливостей копінг-поведінки привабив увагу вітчизняних дослідників лише на початку ХХІ ст. Зокрема, такі дослідження були проведені Н. Афанасьєвою, Л. Ричковою, І. Гуляс, І. Марціновською, О. Сазоною, А. Шамне та ін. Попри це на сьогодні проблема вікової специфіки копінг-поведінки, її детермінант та особливостей у студентському віці залишається малодослідженою. При цьому сама соціальна ситуація розвитку студентської молоді та такі важливі її вікові психологічні характеристики, як високий рівень активності, високий рівень розвитку теоретичного мислення, сприйнятливості до впливів, орієнтація на перспективу засвідчують доцільність приділенню значної уваги формуванню продуктивних копінг-стратегій особистості у ЗВО.

У наукових дослідженнях з проблеми формування копінг-стратегій особистості (І. П. Марціновська, 2019; Є. І. Рассказова, Т. О. Гордєєва, 2011; Н. Агазаде, 2010 та ін.) зазначається, що значення копінг-поведінки полягає у розв'язанні таких важливих задач в умовах стресових ситуацій: знайти сенс ситуації, протистояти стресору, підтримувати стосунки із тими, хто може бути потенційним помічником у вирішенні кризової ситуації, зберегти емоційний баланс, зберегти і підтримувати образ себе, соціальну ідентичність та віру в себе. Узагальнення наукових даних із проблем видів копінг-стратегій та їх особливостей (Гуляс І. А., 2015; Марціновська І. П., 2019; Шебанова В. І., Діденко Г. О., 2018 та ін.) засвідчує, що основними є такі стратегії копінг-поведінки: розв'язання проблеми, управління своїми емоціями, уникнення стресової ситуації. Реалізація кожного виду копінг-стратегій відбувається у трьох сферах: поведінковій, когнітивній, емоційній.

При цьому копінг-стратегії можуть бути різної міри адаптивності: адаптивні, відносно адаптивні, неадаптивні. Найбільш адаптивною вважається стратегія, спрямована на розв'язання проблеми.

Детермінувати копінг-стратегії особистості, за даними наукових джерел (Бірон Б. В., 2015; Ярош Н. С., 2018 та ін.), можуть психологічні характеристики, що входять до структури особистості і обумовлюють вибір людиною стратегії поведінки у стресі. Такими характеристиками можуть бути: особливості мислення (критичність та гнучкість), організаторські та комунікативні здібності, особистісна готовність до дій у ситуаціях невизначеності, готовність до вирішення конфліктів. Вибір копінг-стратегій та їх реалізація наповнені віковими психологічними особливостями особистості, відповідно, у студентському віці детермінантами копінг-поведінки можуть виступати специфічні внутрішні характеристики особистості, врахування яких важливе для цілеспрямованого навчання студентів адаптивного, ефективного копінгу.

Мета дослідження – з'ясувати, які особистісні характеристики є психологічними детермінантами ефективної копінг-поведінки у студентському віці.

Матеріали і методи дослідження. У дослідженні використовувались такі методи: теоретичні – аналіз та узагальнення наукових даних із проблеми дослідження; емпіричні – методика «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях CISS» (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер, адаптований варіант Т. Крюкової), Тест креативності Торренса, Тест критичного мислення Л. Старкі (в адаптації О. Луценко), Методика діагностики комунікативних та організаторських здібностей, методика «Особистісна готовність до змін» (в адаптації Н. Бажанової, Г. Бардієр), Методика діагностики готовності до ведення переговорів та вирішення конфліктів

(Г. Ложкін, Н. Пов'якель); методи кількісного та якісного аналізу емпіричних даних – методи описової статистики, кореляційний аналіз, інтерпретація отриманих даних.

Результати дослідження та їх обговорення. Для перевірки сформованості психологічних детермінант ефективних копінг-стратегій у студентському віці було проведено емпіричне дослідження. Його учасниками були студенти I – IV курсів різних спеціальностей Житомирського агротехнічного коледжу. Кількість досліджуваних – 86 осіб. Дослідження проводилось у I семестрі

2019-2020 н. р. у контексті розробки наукової теми «Розробка системи формування лідерського потенціалу молоді ОТГ (об'єднаних територіальних громад) України». Дослідженню підлягали: домінуюча копінг-стратегія поведінки студентів, особливості їхнього мислення (критичність та гнучкість), організаторські та комунікативні здібності, особистісна готовність до дій у ситуаціях невизначеності, готовність до вирішення конфліктів.

У ході емпіричного дослідження було виявлено домінуючий вид копіngu у студентів (див. рис. 1).

Рис. 1. Узагальнені результати, отримані за допомогою методики «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях CISS»

Як бачимо з рис. 1, трохи більше, ніж у половини досліджуваних (52 %) домінує копінг-стратегія, орієнтована на вирішення задачі у стресовій ситуації. Більше, ніж четверта частина досліджуваних (28 %) віддає перевагу уникати стресорів, ще менша частка (14 %) більше орієнтована на врегулювання емоційного стану у стресовій ситуації. У незначної частки досліджуваних (6 %) спостерігається поєднання двох домінуючих копінг-стратегій: орієнтований на

вирішення та на емоції (1 %), орієнтований на вирішення та на уникання (4 %), орієнтований на емоції та на уникання (1 %).

Аналіз результатів діагностики інших психологічних характеристик досліджуваних здійснювався за підгрупами студентів, виокремленими за домінуючим типом копінг-поведінки (див. рис. 2).

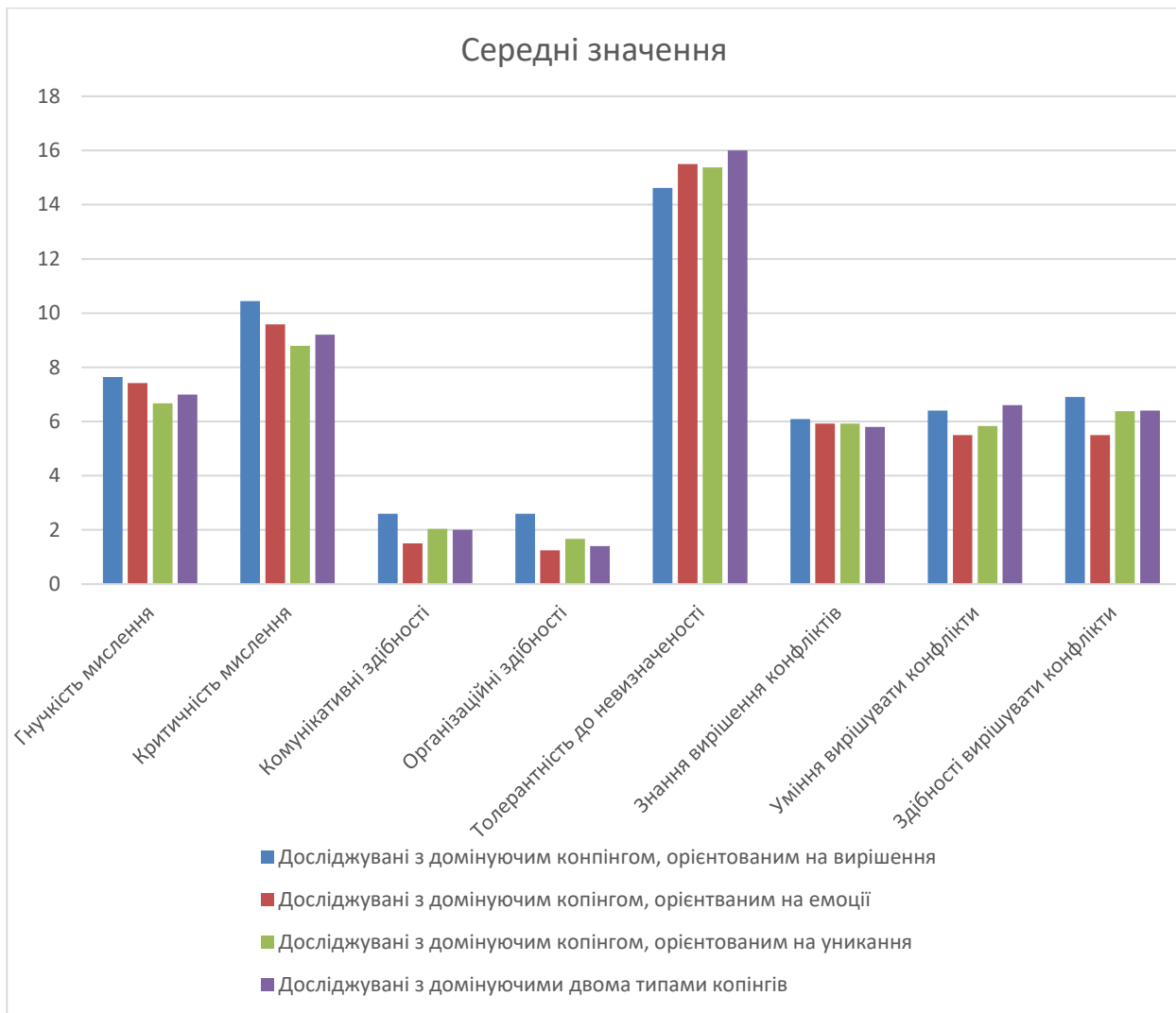

Рис. 2. Середні значення балів за діагностованими психологічними характеристиками різних груп досліджуваних

Графічне зображення середніх значень балів за діагностованими психологічними характеристиками різних груп досліджуваних (рис. 2) засвідчує дещо вищі показники у групі досліджуваних з домінуючим копінгом, орієнтованим на вирішення за такими із них:

- гнучкістю мислення ($M=7,64$ при $\sigma=1,75$), у той час, як у групі досліджуваних, орієнтованих на емоції $M=7,42$ при $\sigma=1,24$, у групі досліджуваних, орієнтованих на уникання $M=6,67$ при $\sigma=1,69$, у групі досліджуваних домінуючими двома типами копінгів $M=7,0$ при $\sigma=1,41$;

- критичністю мислення ($M=10,44$ при $\sigma=4,18$), у той час, як у групі досліджуваних, орієнтованих на емоції

- $M=9,58$ при $\sigma=1,67$, у групі досліджуваних, орієнтованих на уникання $M=8,79$ при $\sigma=3,37$, у групі досліджуваних домінуючими двома типами копінгів $M=9,2$ при $\sigma=5,5$;

- комунікативними здібностями ($M=2,6$ при $\sigma=1,6$), у той час, як у групі досліджуваних, орієнтованих на емоції $M=1,5$ при $\sigma=1,0$, у групі досліджуваних, орієнтованих на уникання $M=2,04$ при $\sigma=1,3$, у групі досліджуваних домінуючими двома типами копінгів $M=2,0$ при $\sigma=1,0$;

- організаційними здібностями ($M=2,6$ при $\sigma=1,6$), у той час, як у групі досліджуваних, орієнтованих на емоції $M=1,25$ при $\sigma=0,62$, у групі досліджуваних, орієнтованих на уникання $M=1,67$

при $\sigma=1,17$, у групі досліджуваних домінуючими двома типами копінгів $M=1,4$ при $\sigma=0,55$;

- знанням вирішення конфліктів ($M=6,09$ при $\sigma=1,53$), у той час, як у групі досліджуваних, орієнтованих на емоції $M=5,92$ при $\sigma=1,28$, у групі досліджуваних, орієнтованих на уникання $M=5,92$ при $\sigma=1,89$, у групі досліджуваних домінуючими двома типами копінгів $M=5,8$ при $\sigma=1,79$;

- здібностями вирішення конфліктів ($M=6,91$ при $\sigma=1,38$), у той час, як у групі досліджуваних, орієнтованих на емоції $M=5,5$ при $\sigma=1,24$, у групі досліджуваних, орієнтованих на уникання $M=6,38$ при $\sigma=1,47$, у групі досліджуваних домінуючими двома типами копінгів $M=6,4$ при $\sigma=1,82$.

При цьому за показником толерантності до невизначеності у групі досліджуваних з домінуючим копінгом, орієнтованим на вирішення, середній показник найнижчий – $M=14,62$ при $\sigma=2,78$, у той час, як у групі досліджуваних, орієнтованих на емоції $M=15,5$ при $\sigma=3,0$, у

групі досліджуваних, орієнтованих на уникання $M=15,38$ при $\sigma=4,06$, у групі досліджуваних домінуючими двома типами копінгів $M=16,0$ при $\sigma=2,45$;

За показником уміння вирішувати конфлікти у групі досліджуваних з домінуючим копінгом, орієнтованим на вирішення, середній показник ($M=6,4$ при $\sigma=1,3$) дещо нижчий, ніж у групі досліджуваних з домінуючими двома типами копінгів $M=6,6$ при $\sigma=2,4$, і вищий у порівнянні з двома іншими: у групі досліджуваних, орієнтованих на емоції $M=5,5$ при $\sigma=1,45$, у групі досліджуваних, орієнтованих на уникання $M=5,83$ при $\sigma=1,49$.

Вище викладене дає підстави для припущення про можливу позитивну кореляцію копінг-стратегії, орієнтованої на вирішення, із зазначеними вище психологічними характеристиками.

Для перевірки кореляційних зв'язків між домінуючими копінг-стратегіями і виокремленими психологічними характеристиками застосовувався критерій кореляції Спірмена (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Результати кореляційного аналізу

Психологічні характеристики	Показник кореляції r_s за копінг-стратегіями		
	Копінг на вирішення	Копінг на емоції	Копінг на уникання
Гнучкість мислення	0,182	-0,250*	-0,099
Критичність мислення	0,300**	-0,234*	0,025
Комунікативні здібності	0,182	-0,283**	-0,034
Організаційні здібності	0,295**	-0,223	-0,037
Толерантність до невизначеності	-0,119	0,005	-0,036
Знання вирішення конфліктів	0,388**	-0,139	0,144
Уміння вирішення конфліктів	0,330**	-0,086	0,026
Здібності до вирішення конфліктів	0,304**	-0,227*	0,013

* – рівень статистичної значущості $p \leq 0,05$,

** – рівень статистичної значущості $p \leq 0,01$

Як бачимо з табл. 1, спостерігається слабка статистично значуща позитивна кореляція показників копінгу, орієнтованого на вирішення проблеми, із критичністю мислення, організаційними здібностями та готовністю до вирішення конфліктів студентів (знаннями про вирішення конфліктів, уміннями вирішувати конфлікти та здібностями до вирішення конфліктних ситуацій).

Також даних табл. 1 можемо робити висновок про наявність слабкої негативної статистично значущої кореляції показників копінгу, орієнтованого на емоції, із гнучкістю та критичністю мислення, комунікативними здібностями та здібностями до вирішення конфліктних ситуацій. За даними табл. 1, статистично значущих показників кореляції копінгу, орієнтованого на уникання, із досліджуваними психологічними характеристиками не виявлено.

Таким чином, проведене емпіричне дослідження дає підстави для висновку про те, що розвиток критичності мислення студентів, їх організаційних здібностей та готовності до вирішення конфліктів позитивно впливає на формування копінгу, орієнтованого на вирішення проблеми. У той час, як низький рівень розвитку гнучкості та критичності мислення, комунікативних здібностей та здібностями до вирішення конфліктних ситуацій сприяє формуванню копінгу, орієнтованого на емоції (тобто урегулювання свого емоційного стану).

Проведене емпіричне дослідження засвідчило доцільність проведення заходів таких типів: із тренування ефективних копінг-стратегій, із розвитку критичності мислення, організаційних здібностей та готовності до вирішення конфліктів студентів для формування їх копінг-поведінки, спрямованої на вирішення проблеми.

Для тренування адаптивних (успішних) копінг-стратегій можна проводити: а) ділові ігри, що передбачають врегулювання складних ситуацій,

пов'язаних із фахом, б) аналіз відеоматеріалів з обговоренням особливостей копінг-поведінки дійових осіб.

На наш погляд, тренування адаптивних копінг-стратегій має здійснюватись поетапно у межах кожного заходу чи їх системи. За взірць таких етапів можна взяти описані Н. Агазаде: 1) групі задають задачу, що має активувати звичну її діяльність, але дещо виходити за межі зони комфорту учасників, 2) група тренується застосовувати адаптивні копінг-стратегії (попередньо складається список таких стратегій), 3) група шукає вирішення задачі, 4) вирішує задачу, 5) описує свої переживання, якими вони були б у реальній дійсності за такої задачі, 6) відбувається розбір та аналіз отриманого досвіду (Агазаде Н., 2010).

Для забезпечення розвитку зазначених психологічних характеристик у студентської молоді у ЗВО доцільно проводити такі заходи: а) психологічні тренінги з розвитку критичності мислення, організаційних здібностей та готовності до вирішення конфліктів, б) ділові ігри, спрямовані на тренування організаторських здібностей, в) стимулювання до критичного осмислення інформації на навчальних заняттях з різних дисциплін, г) проведення лекцій, практичних занять чи майстер-класів із конфліктології, д) залучення студентів до різних видів проектної роботи, що передбачає необхідність як самостійної організації своєї діяльності, так і критичного осмислення виконуваних завдань, так і здібностей до вирішення конфліктних ситуацій (якщо такі виникатимуть під час роботи у групах), е) позанавчальні заходи типу конкурсів, змагань, вікторин, що сприяють тренуванню критичності мислення, організаційних здібностей та готовності до вирішення конфліктів студентів.

Висновки і перспективи. У студентському віці більшість схильні вдаватись до копінг-стратегії, спрямованої на розв'язання проблеми. При цьому зна-

чна частка також обирає стратегію управління своїми емоціями та стратегію уникнення. Для цілеспрямованого навчання студентів адаптивного, ефективного копінгу доцільно сприяти розвитку критичності їх мислення, організаційних здібностей та готовності до вирішення конфліктів. Формуючи уміння студентів здійснювати успішний копінг, важливо тренувати уміння аналізувати стресову ситуацію та обирати відповідний вид поведінки. Питання виявлення психологічних детермінант копінг-поведінки у студентському віці ще потребує додаткового дослідження: на більшій вибірці досліджуваних (у нашому дослідженні у респондентів не спостерігалось нормального розподілу показників за досліджуваними психологічними характеристиками – переважали показники середнього та низького рівня), із зрівноваженням за статтю, із залученням більшої кількості досліджуваних параметрів та методів об'єктивного оцінювання проявів копінг-поведінки: експерименту та спостереження, що і складає перспективу подальших досліджень цього напрямку.

Список використаних джерел

1. Бірон Б. В. Проактивне подолання стресових ситуацій особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.01. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2015. 22 с.
2. Гуляс І. А. Копінг-стратегії у контексті життєвих досягнень особистості // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology 2015. III(20), Issue: 40.
3. Марціновська І. П. Конструктивні копінг-стратегії особистості. Стрес-менеджмент старшокласника: метод. посіб. Кам'янець-Подільський, 2019. 101 с.
4. Рассказова Е. И., Гордеева Т. О. Копинг-стратегии в психологии стресса: подходы, методы и перспективы исследований // Психологические исследования. 2011. № 3(17).
5. Шебанова В. І., Діденко Г. О. Копінг-поведінка у сучасних психологічних дослідженнях // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць. 2018. Том 39. С. 368–379.
6. Ярош Н. С. Саногенне мислення як чинник стрес-долаючої поведінки особистості // Modernization of educational system: world trends and national peculiarities : International scientific conference. Conference Proceedings (Kaunas, February 23rd). Kaunas, 2018. P. 175–179.
7. Agazade N. All of Harassment: A Practical Guide to Resolving Workplace Crisis / N. Agazade, I. Martynova. New York: Createspace, 2010. 260 p.

References

1. Biron B. V. Proaktivne podolannia stresovyh situatsiy osobystosti: avtoref. dys. ... kand. psyhol. nauk. 19.00.01. Odeskyi nacionalnyi universytet im. I. I. Mechnykova. Odesa, 2015. 22 s.
2. Gulias I. A. Koping-strategiyi y konteksti yttievyyh dosiahnen osobystosti // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology 2015. III(20), Issue: 40.
3. Marcinkovska I. P. Konstrukt yvni koping-strategiyi osobystosti. Stresmenedgment starshoklasnyka: metod. posib. Kamianetc-Podilskyi, 2019. 101 s.
4. Rasskazova E. I., Gordeyeva T. O. Koping-strategiyi v psihologiyi stressa: podhody, metody i perspektivy issledovaniy // Psihologicheskiye issledovaniya. 2011. № 3(17).
5. Shebanova V. I., Didenko G. O. Koping-povedinka u suchasnyh psyhologichnyh doslidgenniah // Problemy suchasnoyi psyhologiyi: zb. nauk. prac. 2018. Tom 39. S. 368–379.
6. Yarosh N. S. Sanogenne myslennia yak chynnyk stres-dolaiuchoyi povedinky osobystosti // Modernization of educational system: world trends and national peculiarities : International scientific conference. Conference Proceedings

(Kaunas, February 23rd). Kaunas, 2018. P. 175–179.

7. Agazade N. All of Harassment: A Practical Guide to Resolving

Workplace Crisis / N. Agazade, I. Martynova. New York: Createspace, 2010. 260 p.

FEATURES OF COPING BEHAVIOR AT STUDENTS

Zmaga A.A., Martyniuk I.A.

Abstract. *The article deals with the theoretical and methodological basis of the study of coping strategies in the student age. It is noted that the importance of coping behavior is to solve the following important tasks in stressful situations: to find the meaning of the situation, to confront the stressor, to maintain relations with those who could be a potential helper in solving the crisis, to maintain emotional balance, to maintain the image of self, social identity and self-belief. Emphasis is placed on the following coping behavior strategies: solving a problem, managing one's emotions, avoiding a stressful situation. It is noted that the most responsive strategy is to solve the problem. The assumption is made that there is a relationship between the psychological characteristics of the personality structure and the person's choice of a strategy for behavior in the stress. Such characteristics can be features of thinking (criticality and flexibility), organizational and communication skills, personal readiness to act in situations of uncertainty, readiness to resolve conflicts. It is argued that the choice of coping strategies and their implementation are filled with age-related psychological personality traits. Respectively, in the student-age determinants of coping behavior may be specific internal characteristics of the individual, which are important for the purposeful learning of students adaptive, effective coping. An empirical study of psychological determinants of coping strategies in a student environment is highlighted.*

Keyword: *coping behavior, coping strategies, student age, student' personal characteristics, stress.*

UDC 811.111: 621.39

DOI: 10.31548/hspedagog2020.02.033

WAYS OF MEMORY PROCESSES IMPROVEMENT DURING THE ENGLISH LANGUAGE CLASSES IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

KACHMARCHYK S. H., *PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*E-mail: svitlana.kachmarchik@gmail.com<http://orcid.org/0000-0002-7757-1456>

Abstract. *Subject under consideration in the article is memory as entire, complex and uninterrupted process and lecturer's influence on character of students' memory processes. Efficient techniques for improving memory processes of various scientists and the features of modern technologies for English vocabulary memorizing have been studied; non-traditional ways of words memorizing in the English language teaching methods, shown good results in practice have been proposed.*

The author has analyzed the inclusion of psychology for studying English. The psychological aspects of efficiency increasing of new words memorizing in English classes have been shown. It has been proposed that teachers take into account the individual differences of students in perception and memorization of new English vocabulary. The use of psychological methods of mnemonics and pictograms in English classes has been also considered. Recommendations concerning positive consequences of lecturer's impact on character of students' memory processes have been given in the article.

Key words: *memory, short-term memorization, long-term memorization, random memorization, logical memorization, reproduction, forgetting, verbal and logical memory, memory productivity.*

Introduction. There are often cases when the curriculum demands a great deal of knowledge and students can not succeed complaining about their bad memory. However, the problem is not often in the memory itself, but in the inability to direct it in a proper way. This applies equally to both a teacher and a student. Considering this issue, it is worth noting that in general, memory is a single continuous complex process. After all, it is impossible to imagine a state of consciousness that is not associated with memory at all. The course of these processes is demonstrated firstly by the individuals' activity and their desire to achieve a certain goal.

The relevance of this study is to determine certain pedagogical techniques to improve memory processes in foreign language material studying.

Thus, **the purpose of research** is to identify the efficient techniques for memory processes improving as well as the ways of new vocabulary memorizing in the English language teaching methods.

Methods. To solve these tasks, the analysis of scientific sources concerning memory processes and their features investigation has been applied. It has been used a large number of information sources, based on the fundamental principles of foreign and national scientists on certain pedagogical techniques to improve

memory processes in foreign language material studying.

Analysis of the latest studies and publications. Choosing the sources for the future article, we noticed that there is a lot of information about human memory processes. In addition to concise definitions, there are thorough explanations of each process on the examples of different disciplines studying, taking into account age peculiarities. Psychologists once made a great contribution to general memory principles designation. Fundamental psychological studies of P. P. Boulonskii, L. S. Vyhovsii, L. V. Zaiikov, S. L. Rubinshtein are among the most well-known. Valuable information about memory is in the studies of applied nature. In particular, works that reveal memory in connection with the peculiarities of students to master the academic disciplines curricula.

L. V. Zaiikov, working on the creation of his methodological system of education, among its typical qualities especially singled out such as procedurality associated with the mechanisms of memory. According to the procedural nature of methodological system, each segment of the training course is included as a dependent element in an organic connection with other elements [3, p. 76].

Have analysed the reasoning of O. M. Soroka, who outlined the possibilities of providing computer assistance for memory processes efficiency in foreign language studying, we can draw the following conclusions [8, p. 25]:

1. The role of the student as a subject of communication requires more and more computer assistance, and at the same time its automation. The most important is not the task of instant control of

student's activity, but supply of instant assistance to the student, the need for which he determines himself.

2. The concept of student's activity is based on the fact that a person doesn't only adapt to the conditions of the external environment, but also actively adapts it to himself. As a result, it becomes necessary to acquire intellectual skills, not speech skills. At the forefront there is a need to organize mental processes that promote the material mastering, to organize studying material in accordance with the structure of these processes.

3. Since the computer is a multi-functional tool, you can use any memory type and process with the help of computer engaging. That is, the English language curricula contain both verbal and visual information. This is quite well shown in colorful pictures and pronunciation in English of the depicted objects. By repeating each word several times, the student involuntarily remembers its pronunciation, and an interesting picture allows the student to keep in mind the translation. This version of the foreign language program mastering is considered quite primitive today; it is the basis for more advanced programs. For example, the techniques of the 25th frame, high-speed words memorizing is more relevant nowadays.

Further information that attracts attention in the psychological literature concerns the experiments of the German psychologist Ebbinghaus, who conducted a significant experiment number on himself. His experiment outcomes are contained in the work «Memory: a contribution to experimental psychology» (1913), in which he described the method of information storing in details. But the main discovery is that at the first time of information receiving, a person's memory stores only 40 –

45 %; saving during 48 hours reduces information up to 30 %. This is a very important fact that should be kept in mind by anyone who wants to learn the maximum amount of foreign language vocabulary: study without long breaks and preferably 20–30 minutes daily [6, p. 133].

Thus, from the point of view of the psychological literature on the processes of memory, their unity is traced in the interdependence and penetration of one process into another. For the effectiveness of their course it is necessary to apply certain methods and techniques, which are partially proposed in this work.

Results. Psychological literature presents four processes of memory: memorization, preservation, reproduction and forgetting [6, p. 132].

Memorization is the process of new material consolidation by its connecting with the previously acquired one. The latter is a necessary condition for replenishing the individual's experience with new knowledge and behaviors. For complete and effective memorizing it is necessary to create appropriate conditions. Traditionally, they are as follows:

1. Use of visual aids;
2. Repetition of material;
3. Distribution in time;
4. Diversification of repetition ways;
5. Active thinking reality;
6. Motives of memory.

It has been experimentally proven that any memorization is a natural product of subject – object action. It is better remembered that the subject defines for himself as the main thing. Let's imagine the situation. A person studying English is dictated a number of new words. Then he/she is asked to repeat them at once. Of course, at the same moment a person will

cope with the task, perhaps even perfectly. But if he/she does not apply them in the future during some period of time as well as immediately, he will not repeat them. That is, short-term memorization is characterized by short-term duration of action. Instead, long-term memory receives information that has become not tactical but strategic in order to achieve vital goals. After all, when student really wants to study English, he will still apply the dictated words mentioned above in practice in the future and, accordingly, will remember them for a long time.

The next process of memory is saving. In order to reproduce the memorized material after a while, it should be saved, that is, not forgotten. Forgetting is not only related to the time factor, but saving is also determined by the degree of its participation in the individual activity. The material stored in memory undergoes some qualitative changes during storage and reproduction. As a result, different parts of the material are forgotten differently. In practice, it has been proven that certain things are better stored in memory than separate semantic units. That is, in order for students to better remember foreign language vocabulary, these words must be used in sentences. Thus, the study of the coherent text with the participation of these words will allow you to remember them longer. After all, this will be a kind of their application practice. It is known to show better results in any field than just a set of meaningless units.

Finally, we approach to the reproduction, which, in turn, is the actualization of the studied material and an indicator of its memorization. The conditions for effective reproduction are, first of all, successful

conditions for memorization and clear task definition.

The next process is the process of forgetting, which is characteristic for all of us. It is manifested in the fact that the clarity of material mastering in memory is lost, its volume is reduced; errors occur during reproduction, reproduction becomes impossible.

The phenomenon of forgetting can be both useful and harmful. The positive function is that it frees a person from an excessive amount of information, which after necessary use becomes unnecessary. In this case, the forgetting protection mechanism is activated, which prevents memory overload. The negative effect of forgetting is manifested in the fact that it often eliminates or destructs the previously acquired experience, when the memory erases entire blocks of information necessary for orientation and action planning.

So, to avoid rapid forgetting, you should take a break between homework, repeat the middle of the material studied more often (because it contains the main essence of the issue), do not go immediately to the preparation of a similar lesson. For example, if you need to learn an English text and some material on macroeconomics in English for tomorrow, one of these subjects would be appropriate to do immediately after returning from the university, and the other – in the evening.

Let's look at the teenagers' memory processes. Adolescents often simply refuse to memorize studying material verbatim, and verbal-logical memory comes to the first place in such a case. Techniques of logical memorization are improved, the text is transformed, the main content of what is read is reproduced. In contrast to pupils, students change the procedure of

material memorizing. They do not tend to simply repeat the read text, but usually break it into parts.

At this age, the ways of remembering change, namely: drawing up the plan that helps to think over what they reproduce, analyze it, revive and systematize the necessary associations. The main trend in the development of students' memory is characterized by further growth and strengthening of its arbitrariness. Arbitrary memorization becomes much more effective than involuntary memorization during this period. There are significant changes in the process of logical memorization. Memory productivity and thought on abstract material noticeably increases. Memory specialization is planned.

Students themselves can appreciate the material mastery, which shows concepts understanding, the original interpretation or formation of what is stated in the textbook. An important role in the process of memorization is played by the instruction on material mastering, which at the same time includes the instruction on its comprehension.

No wonder psychologists note that any type of memory can be improved if desired. After all, the main difference between people with a good memory and a bad one is that some people know how to use it, train it, and others do not. According to the German writer Lichtenwerg, people memorize little because they think very little. So, you have to find meaning in everything. You should not cover your ears with your hands and stare at the text, mentally repeating line after line. These titanic efforts do not take into count, because in this case the process isn't important, but the result is. The latter will be much better when you find the main idea in the text, to

highlight the argument. Especially in English, when even some sentences must be translated from the end and the set of articles, auxiliary words are not translated into Ukrainian at all. As we know, the most difficult thing for students to learn English text by heart. It is when they blindly repeat a set of sounds, not understanding the logical content of their supposedly coherent story in Ukrainian. Thus, understanding what you learn is the first step to its memorizing.

Although, according to statistics, English vocabulary is several times poorer than Ukrainian, it still creates other difficulties for us. The same word is used to denote several actions, processes, concepts, phenomena. (for example: *change* – *обмін, перемога*). To successfully memorize all these phenomena, you must first use your logic, linking the meanings of such seemingly incompatible concepts. So, we can receive *change* in a store only when there is a kind of *exchange* of money from larger denomination to smaller one, so the customer takes the purchased goods together with *change* in *exchange* for his money.

Another thing, when the word translated into our language means one concept, and with the preposition attached to it, it means not the same (*to ask* – *запитувати*, *to ask for* – *просити*; *to give* – *давати*, *to give up* – *здаватися, кидати* etc.). In this case, it will be better to learn these phrases directly from the dictionary.

Next, let's not forget about the same synonyms. Although they are not so diverse in English, they still exist and significantly improve the spoken language. By the way, the English language has a considerable number of epithets to denote positive individual characteristic. Here it

will be appropriate to imagine some attractive objects when enumerating positive adjectives.

In the classroom, you should create a logical chain so that the consequence of one becomes the cause of another one. And then, keeping the chain in attention and memory, the student, even with a slow mental process, begins to think.

Consciously or subconsciously, the teacher in any case influences the nature of the student's memory processes. But how should the teacher act in order this impact causes positive consequences?

Recommendation 1. In order to memorize the material, the student must first be deeply aware of it. The productivity of memorization is closely related to the methods of material processing in order to make it accessible [5, p. 120]. Among such methods, a prominent place is given to the logical. Therefore, when improving students' memory processes, it is necessary to pay attention to its availability. According to researchers, it provides the greatest efficiency of perception (and therefore memorization) of the material. Thus, the logical way of information transmitting is qualitatively embodied with the help of association. Its special effectiveness is manifested in the English language classes. The teacher directs students to memorize new words by the following way: each English word is associated with a similar Ukrainian. You can develop entire lexical topics due to such a technique.

Recommendation 2. Write down 3 – 4 words on sticky note papers and stick them all over the house. Keep until they are remembered. In case of efficiency, replace them with the new ones [5, p. 122].

Recommendation 3. Students' memory should be constantly trained.

Here are the rational methods of its development [4, p. 54]:

- an important condition for productive memorization and long-term storing is the correct distribution of repetitions over time;
- concentrated repetition gives a much smaller effect than distributed over time;
- hasty preparation for exams does not lead to deep knowledge. It can be the final link in the general chain of training material systematic repetition;
- the best type of repetition is the inclusion of the mastered material in further cognitive activity each time in new connections;
- the beginning and end of information are remembered better, the middle is assimilated worse. Consider the "edge effect";
- memory peculiarities are related to the emotional state of the student and how comfortable he feels during classes.

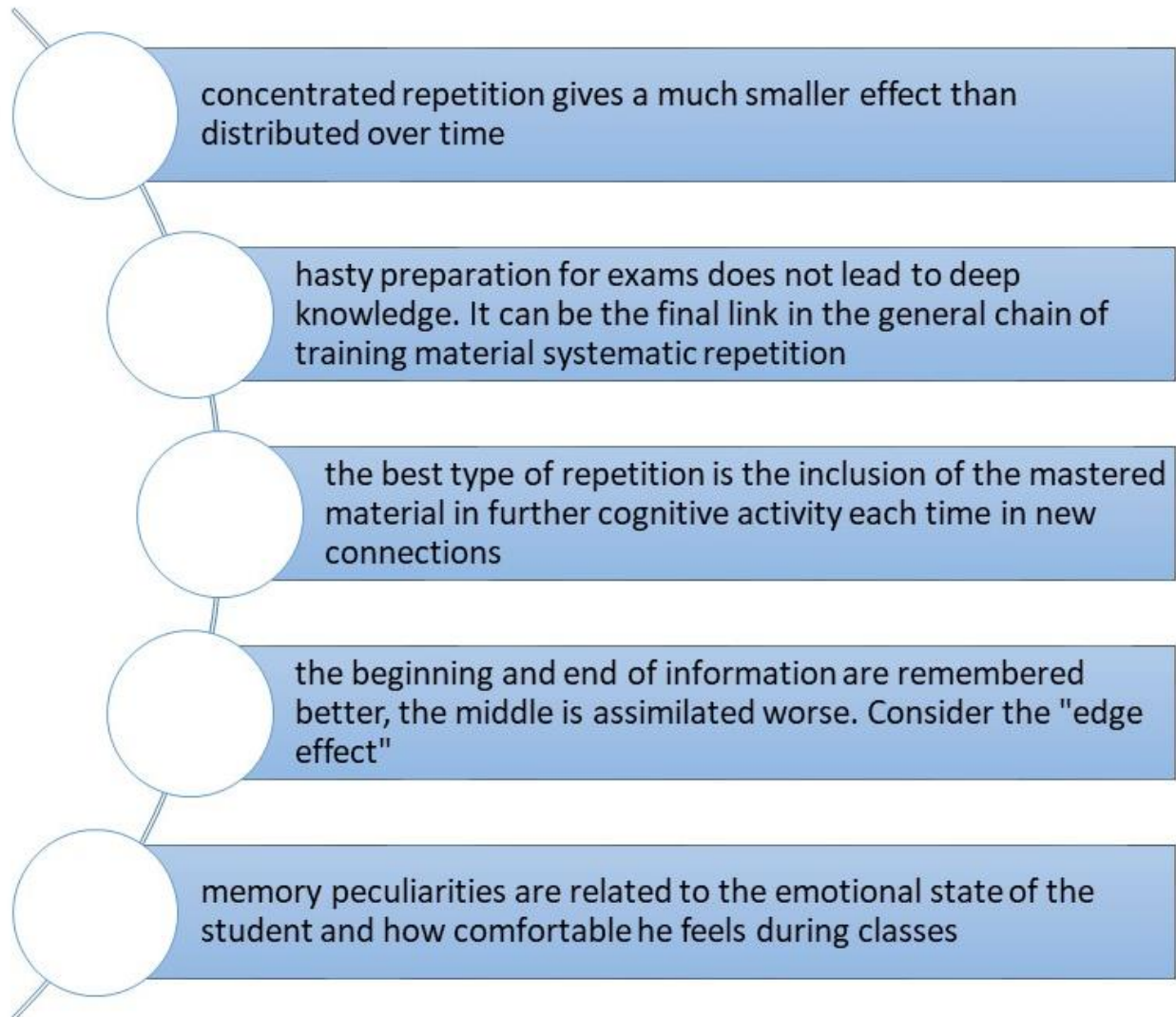
What should be done with grammar? Some children have theoretically explained it for many years, but they do not have the desired result in practice. Tables can help in this case. The reason is that the detailed notes to explain English tenses do not affect the psyche properly. And although the English language belongs to the humanities cycle in institutions of higher education, smart people identify it with mathematics. And indeed, clear word sequence in a sentence, a lot of structural forms, grammatical categories are something like trigonometry. To store everything memorized, it is necessary to constantly repeat the studied material. Therefore, the teacher should plan the classes so that there is time to repeat what

has been studied. If it is impossible, the teacher should give tasks for homework.

Hence, the process of reproduction. How to achieve the desired result here? When memorizing we addressed primarily to logic, then here, first of all, it must be preceded by a systematicity, clear sequence of studied material. In this case, the teacher should require students to draw up an answer plan. The ability to make a plan and use it is an indicator of a higher level of memory functioning.

The main and constant concern of the teacher is to "equip" students with solid knowledge, namely, in large quantities and for a long time. In order for students to maintain health and emotional stability, balance, it is not enough for the teacher to know only his subject, it is also necessary to master modern teaching methods and techniques. In addition, the teacher should take into account information related to the psyche and memory.

Discussion. Summarizing all of the above, we can give a clear definition of the studied concept. Memory is a mental property of a person that opens up opportunities for the accumulation of gradual experience; those opportunities that create conditions for the impact of previous events and experiences on the present and future. And in a narrow sense it is the ability to recall individual experiences from the past. However, in any case, its manifestations are carried out in the processes of memorization, storing, reproduction and forgetting, due to which we obtain a variety of information, learn about the world, and develop our skills.

Picture 1. Methods of memory development [4, p. 54]

Based on the observation of the educational process in the institution of higher education, namely in the NULES of Ukraine, the following conclusion has been drawn: no matter how persistently the teacher takes measures to compensate and correct individual shortcomings in the students' memory, his efforts are inevitably unproductive, if he does not take into account students' consciousness. Only under such condition the teacher will be able to count on the fact that his psychological work will bring generous and lasting results.

Список використаних джерел

1. Добровольська Л. Розвиток пам'яті та уваги. Початкова освіта. 1999. № 11. С. 58–62.
2. Дубровина І. В., Круглов Б. С. Особенности обучения и психического развития школьников. М.: 1988. С. 234–236.
3. Заиков Л. В. Обучение и развитие. Экспериментально-педагогическое исследование. М.: 1975. С. 75–77.
4. Кулиш В. Г. Способы запоминания английских слов. Д.: 2003. 304 с.
5. Овчаренко К. С. Як розвивати пам'ять, мислення і розумові сили дитини. Педагогіка Сухомлинського як втілення гуманістичних загальнолюдських ідеалів. Миколаїв: 1998. С. 120–125.
6. Петровский А. В. Общая психология. М.: 1999. С. 132–134.
7. Підласий І. П. Система засвоєння – забування. Педагогіка і психологія. 2001. № 2. С. 66–70.
8. Сорока О. М. Можливості комп'ютерної допомоги в процесі навчання іноземної мови. Практична психологія. 2002. № 2. С. 24–27.

References

1. Dobrovolska L. *Rozvytok pamiaty ta uivay*. [Development of memory and attention]. *Pochatkova osvita*. [Primary education], 1999, no. 11, pp. 58–62.
2. Dubrovina I. V., Kruhlov B. S. (1988). *Osobennosti obucheniia i psichicheskoho razvitiia shkolnikov*. Moskva. pp. 234–236.
3. Zaiikov L. V. (1975). *Obuchenie i razvitie. Eksperimentalno-pedahohicheskoe issledovanie*. Moskva. pp. 75–77.
4. Kulish V. H. (2003). *Sposoby zapominaniia anhliiskih sliv*. Donetsk. 304 p.
5. Ovcharenko K. S. *Iak rozvyvaty pamiat, myslennia i rozumovi syly dytyny*. [How to develop memory, thinking and mental abilities of a child]. *Pedahohika Suhomlynskoho iak vtilennia humanistychnih zahalnodudskih idealiv*. [Sukhomlinskii pedagogy as the embodiment of humanistic universal ideals], 1998. no. 3, pp. 120–125.
6. Petrovskii A. V. (1999). *Obschaia psiholohiia*. Moskva. pp. 132–134.
7. Pidlasii I. P. *Systema zasvoiennia-zabuvannia*. [System of mastering-forgetting]. *Pedahohika i psyholohiia*. [Pedagogy and psychology], 2001. № 2. pp. 66–70.
8. Soroka O. M. *Mozhlyvosti kompjuternoï dopomohy v processi navchannia inozemnoi movy* [Possibilities of computer assistance in the process of foreign language studying]. *Praktychna psyholohiia*. [Practical psychology], 2002. № 2. pp. 24–27.

СПОСОБИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПАМ'ЯТІ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Качмарчик С. Г.

Анотація. У статті пам'ять розглядається як єдиний складний безперервний процес, а також описується вплив викладача на характер процесів пам'яті студента. Досліджено ефективні методи вдосконалення процесів пам'яті різних вчених та особливості сучасних технологій запам'ятовування англійської лексики; описано нетрадиційні способи запам'ятовування слів у методиці навчання англійської мови, які показали хороші результати на практиці.

Автором проаналізовано залучення психології до вивчення англійської мови. Показано психологічні аспекти підвищення ефективності запам'ятовування нових слів на заняттях англійської мови. У статті запропоновано викладачам враховувати індивідуальні відмінності студентів у сприйнятті та запам'ятовуванні нової лексики англійською мовою. Розглянуто також використання психологічних методів мнемоніки та піктограм на заняттях англійської мови. У статті подано рекомендації щодо позитивних наслідків впливу викладача на характер процесів пам'яті студентів.

Ключові слова: запам'ятовування, короткочасне запам'ятовування, довготривале запам'ятовування, довільне запам'ятовування, логічне запам'ятовування, відтворення, забування, словесно-логічна пам'ять, продуктивність пам'яті.

ФІЛОСОФІЯ

UDC 008: 930.1

DOI: 10.31548/hspedagog2020.02.042

A FEW WORDS ABOUT THE CONCEPTS OF INDUSTRIAL AND POST-INDUSTRIAL SOCIETIES

DANYLOVA T. V., PhD in Philosophy,

Associate Professor of the Department of Philosophy

ORCID ID 0000-0002-0297-9473

*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*E-mail: danilova_tv@ukr.net

Abstract. *The second half of the 20th century is characterized by dramatic social transformations that have radically changed the face of human civilization. Trying to comprehend these large-scale changes, philosophers, historians, sociologists, economists have elaborated a number of original concepts that recreate the internal logic of social progress and determine its immediate prospects. In contrast to the formation concept, which became the background of economic basis, some researchers consider science and technology to be the basis of civilization. As a result of the development of this approach, a number of theories emerged. W. Rostow elaborated a linear-stages-of-growth model, which defines the development of human society as a sequence of stages through which all societies must pass. The concept of the industrial society was formulated by R. Aron. D. Bell was the first to describe the new society, the society of mutual services. In the absence of an adequate term, he called this society the post-industrial society, emphasizing its difference from the previous one. D. Bell demonstrates the dynamics of the transition from industrial to post-industrial society. A. Toffler elaborated the doctrine of the future civilization, which he named "the third wave". This paper aims at investigating the concepts of industrial and postindustrial societies.*

Key words: *industrial society, post-industrial society, W. Rostow, R. Aron, D. Bell, A. Toffler.*

Contemporary approaches to the philosophy of history are focused on the concepts of industrial and post-industrial society. Indeed, society is changing, and we often try to comprehend its changes on the basis of ideas that reflect the state of its previous stages. The concepts of industrial and post-industrial societies may adequately explain the foundations of the modern society. The second half of the 20th century is characterized by dramatic social transformations that have radically changed the face of human civilization.

Trying to comprehend these large-scale changes, philosophers, historians, sociologists, economists have elaborated a number of original concepts that recreate the internal logic of social progress and determine its immediate prospects [7]. Some of them have received the most recognition in recent decades and demonstrate serious predictive potential.

Analysis of the studies and publications. The concepts of industrial and post-industrial societies embody and develop a scientific tradition that traces back to the

social ideas of the Enlightenment, which links social progress with the consistent improvement of the conditions of human material life. Its most important methodological principles are drawn from the positivist philosophy and economic studies of the 19th century, which identified the features of industrial civilization and laid the basis for the periodization of social development according to the technological organization of production, exchange, and distribution of the social product.

The abstract idea of isolating the stages of technological progress was subsequently supplemented in the works of the representatives of the institutionalism in economic theory, who developed the concept of structuring the sectors of social production, which made it possible to discover the internal laws of economic development that do not depend on the social and political system of a particular country. Thus, the works of the thinkers of the 18th, 19th and early 20th centuries became a background for postindustrial doctrine. Famous researchers, such as T. Adorno [1], R. Aron [2], D. Bell [5], R. Dahrendorf [6], C. Kerr [10], S. Lipset [11], H. Marcuse [12], A. Touraine [16] contributed greatly to the elaboration of industrial and post-industrial doctrines.

The purpose of the study. This paper aims at investigating the concepts of industrial and postindustrial societies.

Research results and their discussion. The synthesis of various approaches to the analysis of modern society, which gave rise to the theory of post-industrial society, dates back to the 1960s. By this period, the most important methodological foundations were formed, which made it possible to consider the formation of a new social state from the standpoint of the progress of science and education, to study the qualitative change of knowledge and information in social production, to take into account the growing influence of professional managers and technocrats.

In contrast to the formation concept, which became the background of economic basis, some researchers consider science and technology to be the basis of civilization. As a result of the development of this approach, a number of theories emerged. One of them was introduced by the American sociologist, economist and historian W. Rostow in the book "The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto" [13]. He elaborated a linear-stages-of-growth model, which defines the development of human society as a sequence of stages through which all societies must pass. "This conception of the nature and process of development became the basic blueprint for modernization theory" [9].

Based on the idea of the crucial role of technical and economic indicators in the development of society, W. Rostow divides the history of humankind into five stages of economic growth:

1. Traditional society. It is an agrarian society with a primitive level of agricultural development, science and technology, which limits the production capacity per capita. Society with such characteristics covers in the history of mankind, using the classification of K. Marx, three socio-economic formations (primitive communal system, slave, and feudal formations), as well as extends to colonial and semi-colonial, underdeveloped countries (the first half of the 20th century).

2. Transitional society. W. Rostow considers it as a period for creating preconditions for the next industrial shift. During this period, there are prerequisites for the transition of society to a higher stage of development: this is the era of scientific discoveries and inventions that can influence the growth of production, as well as people willing to use these innovations to make more profit. A resolute and proactive minority acts as a real driving force, "transferring" traditional society "to the rails of industrial development". Thus, W. Rostow considers economic change as "a

consequence of non-economic human impulses and aspirations”.

3. Stage of shift, or industrial revolution. This stage is marked by an increase in the share of capital accumulation and the rapid development of leading industries. According to W. Rostow, at this stage England was in the late 18th century, France and the United States – in the middle of the 19th century, Germany – in the second half of the 19th century, Russia – in 1890 -1914, India and China – from the middle of the 20th century.

4. Stage of maturity. At this stage, the level of investment increases significantly, national income increases, industry develops rapidly, there are new, previously unknown industries. The share of urban residents in the population structure reaches 60–90 %. The share of skilled labor is increasing, the structure of employment is qualitatively changing. According to W. Rostow, England reached this stage in the middle of the 19th century, the United States – in 1900, Germany and France – in 1910, Japan – in the early 1940's, and the USSR – the early 1950's.

5. The era of high mass consumption. At this stage, society's attention is focused on consumption and welfare. On the basis of technical maturity, there is a society characterized by mass consumption of durable goods. The production of these goods, as well as the development of services become the core of the economy of society. According to W. Rostow, the United States was the first to achieve this followed by the Western Europe and Japan. The Soviet Union was on the threshold of a new era (the book was written in 1960). The researcher emphasizes that when the USSR crosses this threshold, the existing socio-economic system there will degenerate, because communism “inherently tends to fade in an era of high mass consumption” [13, p. 133].

With the emergence of man-made civilization, the pace of social, scientific, technical and technological changes has begun to grow rapidly, as clearly shown by

the last four centuries. Scientific and technological progress has become one of the most important values in human society. Its acceleration, which is a significant feature of the human civilization, leads to drastic (and often unfavorable) changes in the natural environment, rapid changes in the world around us, active transformations of social relations, the whole way of human life.

Within the technogenic civilization, it is accepted to allocate industrial and postindustrial, or information, stages of the development of society. The term “industrial society” was introduced into scientific usage by the French thinker, one of the founders of utopian socialism, A. de Saint-Simon. The very concept of the industrial society was formulated by the famous French philosopher, political scientist, sociologist and publicist R. Aron. His work “Eighteen Lectures on Industrial Society” [2] has gained widespread popularity.

R. Aron shows that social progress is characterized by the transition from a backward traditional society (i.e., agrarian society, which was dominated by subsistence farming and the hierarchy) to an advanced, technically and technologically developed “industrial” society. According to R. Aron, the defining characteristics of industrial society are:

- creation of nations-states with a common language and culture;
- commercialization of production and the disappearance of the subsistence economy;
- domination of machine production and reorganization of production at the factory;
- falling share of the working class employed in the agricultural sector;
- urbanization of society;
- growth of mass literacy;
- granting suffrage to the population and institutionalization of politics around mass parties;
- science in all spheres of life, especially in industrial production, as well as

the consistent rationalization of the social life.

An American sociologist and publicist D. Bell, the creator of the theory of post-industrial (information) society, assumes that industrial society is in deep crisis, but will soon be transformed into something else. In the last third of the 20th century, the whole western world has entered the stage of deindustrialization. The non-productive sector has begun to expand rapidly. Information processing has become the main area of activity, and control over knowledge has become the key to power. Nowadays, fewer and fewer people are employed in the production of things, and more and more – in the production of services, in the field of culture, science, in the entertainment industry, and, finally, in the field of public services. In the 1980's in the most developed countries, the number of people employed in services exceeded two thirds of the total number of employees. Even social groups today are formed by the criterion of professions. D. Bell was the first to describe the new society, the society of mutual services. In the absence of an adequate term, he called this society the post-industrial society, emphasizing its difference from the previous one. According to D. Bell, the new society has four essential characteristics:

- transition from economy that produces goods to economy that provides services;
- dominance of technical competence and information processing;
- theoretical knowledge is the basis of social innovation;
- the right and possibility of decisions belong to those who control theoretical knowledge [3].

D. Bell demonstrates that the dynamics of the transition from industrial to post-industrial society depends on the relationship between the three "logics" of the functioning of the human society:

- economics follows the path of rationality, follows the logic of M. Weber;

- politics organizes the participation of all citizens in political life, it is based on equality and follows the principle of A. de Tocqueville: the greater the equality, the more intolerable inequality becomes;

- culture gives meaning to the lives of individuals who want to express themselves: it is a sphere of personal freedom that pushes for diversity [4].

Technical and economic progress is straightforward due to the improvement of technology and the accumulation of wealth and means of production. Cultural features are cyclical, as they are influenced by fashion. Political change is based on these two logics and the interests of social groups.

In the 1980's, American philosopher, sociologist and futurologist A. Toffler in his work "Third Wave" outlined his understanding of industrial society [15]. According to him, agricultural civilization, which is called "the first wave", gave way to "the second wave" – industrial civilization. At the end of the 20th century, it is replaced by "the third wave" – the future civilization, which A. Toffler did not name.

Machine production has become the core of industrial civilization. The specialization of machine production has reproduced itself in all other spheres and structures of social life. Production was separated from consumption, which significantly expanded the scope of market mechanisms. Mass production has destroyed the borders of small feudal and semi-feudal states with their customs barriers – mass production requires more and more raw materials. Civilization is devastating natural resources more and more deeply. Along with the continuous search for new markets for products, it is no less persistent search and development of new sources and markets for raw materials. Regardless of whether it has brought more happiness or grief during its existence, today the industrial civilization has completely exhausted itself. Its positive role has ended, and the negative sides and contradictions have intensified.

Trying to further conquer and destroy the nature, the humanity ran into a dead end. We experience the internal crises of all life support systems of "the second wave civilization": social protection, education, healthcare, the international financial system, etc. The crisis covers the role-playing system of the industrial civilization, which is manifested in the blurring of gender, social and professional roles. The second wave led to personality crisis with symptoms such as loss of self-identification, simultaneous desire and fear of change, and many others. Human beings will be able to overcome this crisis only if they understand that the rest of their life will be determined by a new emerging civilization of the third wave. Its signs can already be recognized today.

Using the metaphor of waves, A. Toffler wants to emphasize that the emergence of a new civilization is not a one-time event, but a prolonged process of birth, expansion and extinction. Moreover, several civilizational waves operate in the world at the same time, but with different strengths and in different directions.

Conclusions. Each of the civilizational stages is based on its own special production technologies and social relations. Each civilizational stage has its own main resource, which largely determines its character. However, civilizational stages are not only about technology or economics. In fact, each of them is a complex of interrelated technological, economical, organizational, social and political principles and institutions that are interconnected into a single, precisely fitted mechanism or form a single ecosystem. Each civilizational stage has its own worldview, morality, way of life [8; 14]. Moreover, the worldview, principles and institutions of the new stage do not grow evolutionarily from the same elements of the earlier stage, but they are formed on the basis of their unique genome of the new civilization.

References

1. Adorno Th. (1968). Late Capitalism or Industrial Society? Retrieved from <https://www.marxists.org/reference/archive/adorno/1968/late-capitalism.htm>
2. Aron R. (1968). Eighteen lectures on Industrial Society. Littlehampton Books Services Ltd; New impression edition, 264.
3. Bell D. (1976). The coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. Basic Books; Reissue edition, 616.
4. Bell D. (1976). The Cultural Contradictions of Capitalism. Basic Books, 301.
5. Bell D. (2020). The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties, with "The Resumption of History in the New Century". Harvard university Press, 540.
6. Dahrendorf R. (1959). Class and Class Conflict in Industrial Society. Stanford University Press, 336.
7. Danylova T. V. (2016). The Theory of Civilizations Through the Lens of Contemporary Humanities. Anthropological Measurements of Philosophical Research, 9, 55–62.
8. Danylova T., Salata H. (2017). Svitohliadni aspekty fenomenu liderstva: do postanovky problemy [Worldview Aspects of Leadership Phenomenon: Problem Statement]. Path of Science, 3(11), 3001-3005. doi [10.22178/pos.28-7](https://doi.org/10.22178/pos.28-7)
9. Halperin S. (2013). Development theory. Encyclopedia Britannica. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/development-theory#ref1181036>
10. Kerr C., Dunlop J. T., Harbison F. H., Myers C. A. (1960). Industrialism and Industrial Man: The Problem of Labor and Management in Economic Growth. Oxford University Press, 320.
11. Lipset S. M. (1981). Political Man: The Social Bases of Politics. The

John Hopkins University Press; Expanded Edition, 608.

12. Marcuse H. (1991). One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society. Beacon Press, 260.

13. Rostow W. W. (2008). The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge University press, 324.

14. Shynkaruk L. V., Salata H. V., Danylova T. V. (2018). Dialogue of Cultures: E. Hall and F. Kluckhohn. National Academy of managerial Staff of Culture and Arts Herald, 3, 128–133.

15. Toffler A. (1984). The Third Wave. Bantam, 560.

16. Touraine A. (2012). Sociologie de l'Action: Pour un Sociologie des Mouvements Sociaux. ELLIPSES, 208.

ДЕКІЛЬКА СЛІВ ПРО КОНЦЕПЦІЇ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТА ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВ Данилова Т. В.

Анотація. Друга половина XX століття характеризується кардинальними соціальними перетвореннями, які докорінно змінили обличчя людської цивілізації. Намагаючись зрозуміти ці масштабні зміни, філософи, історики, соціологи, економісти розробили низку оригінальних концепцій, що відтворюють внутрішню логіку суспільного прогресу та визначають його найближчі перспективи. На відміну від формаційної теорії, яка стала підґрунтям економічних вчень, деякі дослідники вважають науку і техніку основою цивілізації. В результаті розвитку цього підходу виник ряд теорій. В. Ростоу розробив модель лінійних етапів зростання, яка визначає розвиток людського суспільства як певну послідовність етапів, через які повинні пройти всі суспільства. Поняття індустріального суспільства було сформульовано Р. Арон. Д. Белл першим описав нове суспільство – суспільство взаємних послуг. За відсутності адекватного терміну він назвав це суспільство постіндустріальним, підкресливши його відмінність від попереднього і продемонструвавши динаміку переходу від індустріального до постіндустріального суспільства. Е. Тоффлер розробив доктрину майбутньої цивілізації, яку назвав «третьою хвилею». Ця стаття має на меті дослідження концепцій індустріального та постіндустріального суспільств.

Ключові слова: індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство, В. Ростоу, Р. Арон, Д. Белл, Е. Тоффлер.

UDC 371.315

DOI: 10.31548/hspedagog2020.02.021

THE USE OF ADAPTIVE LEARNING TECHNOLOGIES IN EDUCATION

TSYMBAL S. V., PhD (Psychology), Associate Professor of the Department of English for Technical and Agrobiological Specialities

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: fedko_s@ukr.net

Abstract. *With advances in neuroscience and educational technology, student learning has been lifted into a new stratosphere. Rather than a default learning model, there's now fluidity in the way educators can deliver content, interact with students, take on feedback, and modify their teaching approach. Students have access to seamless e-learning experiences influenced by behavioural psychology and the latest research on how the brain works. This study provides insight into adaptive learning and the ways technology is transforming the 21st century education.*

Keywords: *technology; adaptive learning technology; neuroscience; adaptive learning*

Introduction. The problem setting.

It has been reported that the traditional teaching model of education does not allow learners to develop many 21st century skills. Conceived for another era, it is based largely on memory learning, active instruction by the teacher and passive reception of knowledge from the student. In this model, students are unlikely to develop their own initiative and creativity, or learn to collaborate with others, as just a few examples [8].

Preparing 21st century citizens requires a paradigm shift that starts with prioritizing the student, allowing them to learn at their own pace, and doing so more actively and according to their context.

With the spread of adaptive technologies that customize the user experience in response to individual users, it is not surprising that such experiences are increasingly found in educational settings or in tools to facilitate learning. Recent progress in the development of adaptive educational technologies builds on several decades of efforts to use computer systems to offer tailored instructional experiences to students. Adaptive elements can be found in many forms and formats that support learning. The growth of adaptive educational technologies

presents new opportunities for education research that can advance our understanding of student learning and performance. The full participation of the education research community is necessary to create the conditions that will guarantee that the promise of adaptive educational technologies is fully realized for research as well as practice.

Adaptive tools provide a system that evolves and tailors itself to each student, allowing them to effectively understand new material at their own pace. Unlike traditional learning methods, adaptive learning gauges the ability of individual users and adjusts to challenge each individual user. This new technology can help colleges move away from teaching a one-size-fits-all curriculum. Lessons and exams can be tailored to students' ability, allowing them to learn at a pace that suits them best. Thus, adaptive technology is believed to improve productivity and focus, leaving more time for meaningful discussions with professors and valuable in-class periods [1].

Therefore, **the purpose** of this study is to provide insight into adaptive learning and the ways technology is transforming the 21st century education.

Research methods

In our research we utilize literature review as the main method of research. This technique makes it possible to answer the main research question and explore the concept of adaptive learning, its advantages and limitations.

Results. Adaptive learning refers to the technologies monitoring student progress, using data to modify instruction at any time [7]. Adaptive learning technology uses algorithms to track student performance and modify the presentation of material based on this tracking. It's built on the understanding that we all learn differently. Analysing trends in online behaviour, it adapts the way e-learning is delivered to better suit individual needs. Adaptive learning technologies dynamically adjust to the level or type of course content based on an individual's abilities or skill attainment, in ways that accelerate a learner's performance with both automated and instructor interventions [2].

A key component of the use of technology in education is the ability to collect and analyze data in real-time, and, when done appropriately, this can support teachers. Adaptive learning platforms, for example, modify tasks or exercises according to a student's specific needs. Students can play games or complete tasks that demonstrate their proficiency in a topic, while learning analytics determine when students are ready to move to the next level, rather than allotting a fixed amount of time for a lesson. These platforms can provide direct feedback for educators, highlighting where individual students need more attention.

Data collection and analysis can help teachers identify the strengths and weaknesses of individual students, get accurate attendance data, and help personalize lesson plans or evaluations to target specific skills students need to master. For data to be useful and have a positive impact, teachers and staff must not feel burdened by the task of collection. Technology can facilitate this, integrating

collection into day to day activities such as roll call and evaluations.

This adaptive approach benefits the entire educational eco-system, from student to facilitator, helping deliver:

- personalised learning: combining data, analytics and the latest in neuroscience and pedagogy, to customise e-learning and assessment

- automated teaching: reducing in-class time, and making learning more scalable, accessible, and transparent

- closer student-teacher relationships: where students can master content in their own time, and educators can take on facilitator and leader roles

It's important to understand exactly what adaptive learning is. In our article we define adaptive learning as a solution that:

- responds to the learner's individual learning journey

- adapts to the curriculum, context and culture of the school and country

- focuses on the people using the solution, and use technology only to add value

- continually seeks feedback and adjust its behaviours accordingly

- collaborates with learners, teachers, parents and publishers to perfect its proposition.

Adaptive learning first and foremost provides insight into which students are working hard and when. If students are asked questions that are too easy or too hard, learning is not optimised. All effective learning happens when you're working hard. With an adaptive learning solution, teachers can access real-time data empowering them to pin-point who needs assistance and how. This is the real and most immediate impact of adaptive learning. One more benefit is adaptive learning's ability to challenge the student to gauge their understanding of the material and to then challenge them further on from that. Stretching a student's understanding while ensuring learning is thoroughly embedded is in the algorithmic DNA of adaptive learning.

Adaptive learning strategies create a student experience that is modified based on a student's performance and engagement with the course materials. At its heart is an approach to instruction that relies on technology and data about student performance to adjust and respond with content and methodologies that develop a pathway to the student's mastery of a particular learning objective (Waters 2014).

Adaptive learning technology allows instructors to engage with students more as coaches, mentors, and leaders. According to the McGraw-Hill Education study, it enables instructors to spend 72 % less time on administrative tasks and 90 % more time on active learning experiences, and with the kinds of insights it offers up, that means much more dynamic semesters [6].

While instructors still need to plan curriculum, lessons, and set goals and learning objectives, adaptive learning technology offers real-time feedback. They can use that feedback to quickly identify areas to emphasize in instruction based on student engagement with things like last night's homework or in-class group work. Teachers are empowered to incrementally fine-tune learning within the bigger framework of the course or semester and engage with learners more authentically and meet their needs more proactively, providing personalized guidance based on deeper insights.

Adaptive learning can really make a difference in the classroom. According to the McGraw-Hill Education study [6], colleges employing an adaptive learning environment that integrated assignments, grading, and course content saw a 15 % increase in the number of students that earned A's and B's. Student engagement with practicing concepts and homework tends to be higher with adaptive learning technology than without it because students are engaging with learning activities that are presented at the right time for the right purpose.

It comes down to students spending more productive time on tasks based on the ability to progress at a rate that's more comfortable to them. And, by enabling insightful instructor feedback and providing screen-based awards and badges to promote and reward progress, adaptive learning technology instils confidence in students, particularly those that struggle. It changes the way learning happens and that's a powerful thing.

However, simply using technology doesn't guarantee an impact on learning [4]. The introduction of technology has often focused on reinforcing traditional teaching and learning practices, instead of what is truly needed to leapfrog education: applying, evaluating, and creating knowledge. Recent research has shown that, rather than using technology for intense "drill and kill" exercises, technology is successful when it is interactive, includes real-time feedback, and allows students to creatively apply and evaluate what they have learned [5]. When used effectively as a tool to enhance learning, technology has the power to transform the interactions between students and teachers and to lead to increases in student learning.

Conclusion. The use of technology facilitates the transformation of learning processes that allow teachers to focus more on each student and support them to develop 21st century skills and abilities.

Neuroscience and educational technology have not only reshaped the way learning is delivered but revolutionised the way we think about education as a whole.

Learning is transformed into a highly personalised process that's deeply invested, not only in getting results, but in building stronger minds, more expansive neural pathways, and individuals with a love for education.

Educators can take a dynamic, data-driven approach that challenges students to think critically, solve socially, and diversify how their learning occurs.

Students transform from passive learners into active engagers who take control of their academic pathways.

However, adding education technology to a learning environment doesn't guarantee better learning. Using education technology to replace teachers or to scale ineffective practice guarantees poorer learning outcomes. When it comes to teaching and learning, it's not what you use, but how you use it that counts.

References

1. Adaptive Learning in Higher Education (2018). [Online] <https://adaptivelearning.com/adaptive-learning-in-higher-education/>
2. EDUCAUSE. (2016). Adaptive Learning Systems: Surviving the Storm. <https://er.educause.edu/articles/2016/10/adaptive-learning-systems-surviving-the-storm>
3. J. K. Waters (2014). The Great Adaptive Learning Experiment. [Online] <https://campustechnology.com/articles/2014/04/16/the-great-adaptive-learning-experiment.aspx>.
4. K. Muralidharan, A. Singh, and A. J. Ganimian, (2019). Disrupting Education? Experimental Evidence on Technology-Aided Instruction in India. American Economic Review 109, N. 4.
5. L. Darling-Hammon, M.B. Zielesinski, and S. Goldman (2015). Using Technology to Support At-Risk Students' Learning. Stanford, Calif.: Stanford Center for Opportunity Policy in Education.
6. McGraw-Hill Study Shows Significant Improvement in Student Outcomes through Adaptive Technology (2016). [Online] <https://www.mheducation.com/news-media/press-releases/study-shows-significant-improvement-student-outcomes-adaptive-technology.html>
7. S. Adams Becker, M. Cummins, A. Davis, A. Freeman, C. Hall Giesinger, V. Ananthanarayanan (2017). NMC Horizon Report: 2017 Higher Education Edition. The New Media Consortium, Austin.
8. The Transformation of Learning with the Use of Educational Technology (2019). [Online] <https://www.thedialogue.org/blogs/2019/10/the-transformation-of-learning-with-the-use-of-educational-technology/>

ВИКОРИСТАННЯ АДАПТИВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ

Цимбал С. В.

Анотація. У зв'язку з досягненнями в області нейробіології і освітніх технологій, викладання і навчання перейшло на якісно новий рівень. Адаптивне навчання являє собою підхід, який максимально враховує індивідуальні потреби того, хто навчається. З активним розвитком інформаційних технологій все більше застосування в сфері освіти знаходять електронні середовища навчання, які дозволяють реалізувати ідеї адаптивного навчання на практиці. Використання адаптивних технологій передбачає інтеграцію інформаційних і педагогічних технологій, що забезпечують інтерактивність взаємодії суб'єктів освіти і продуктивність навчальної діяльності із застосуванням нових інформаційних технологій, що забезпечують адаптивність в рамках освітнього процесу. Це дослідження дає уявлення про адаптивне навчання і про те, як технології перетворюють процес навчання в XXI столітті.

Ключові слова: технологія; адаптивна технологія навчання; нейронаука; адаптивне навчання.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923.33: 316.454.3: 378-057.87

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

ЗМАГА А.А., студентка II курсу Гуманітарно-педагогічного факультету спеціальності «Психологія»

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: zmahaanastasia.28.11.2000@gmail.com

МАРТИНЮК І.А., канд. психол. наук, доцент кафедри психології

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: martirene@ukr.net

Анотація. У статті розглянуте теоретико-методологічне підґрунтя дослідження копінг-стратегій у студентському віці. Зауважується, що значення копінг-поведінки полягає у розв'язанні таких важливих задач в умовах стресових ситуацій: знайти сенс ситуації, протистояти стресору, підтримувати стосунки із тими, хто може бути потенційним помічником у вирішенні кризової ситуації, збереження емоційного балансу, збереження і підтримка образу себе, соціальної ідентичності та віри в себе. Акцентується увага на таких стратегіях копінг-поведінки: розв'язання проблеми, управління своїми емоціями, уникнення стресової ситуації. Зазначається, що найбільш адаптивною вважається стратегія, спрямована на розв'язання проблеми. Зроблене припущення про існування взаємозв'язку між психологічними характеристиками, що входять до структури особистості, та вибором людиною стратегії поведінки у стресі. Такими характеристиками можуть бути: особливостями мислення (критичністю та гнучкістю), організаторськими та комунікативними здібностями, особистісною готовністю до дій у ситуаціях невизначеності, готовністю до вирішення конфліктів. Обґрунтовується, що вибір копінг-стратегій та їх реалізація наповнені віковими психологічними особливостями особистості, відповідно, у студентському віці детермінантами копінг-поведінки можуть виступати специфічні внутрішні характеристики особистості, врахування яких важливе для цілеспрямованого навчання студентів адаптивного, ефективного копіngu. Висвітлене емпіричне дослідження психологічних детермінант копінг-стратегій у студентському середовищі.

Ключові слова: копінг-поведінка, копінг-стратегії, студентський вік, особистісні особливості студентів, стрес.

Актуальність. Сучасна інформаційна епоха накладає свій відбиток на запити суспільства до професійної компетентності фахівців різних профілів, у структурі якої вагоме місце посідає стресостійкість та навички успішної стрес-долаючої поведінки. Загальновищезнаною є думка про те, що вміння застосовувати продуктивні копінг-стратегії підвищує адаптацію людини до різноманітних ситуацій, дає можливість зберігати

хороше самопочуття і, відповідно, є запорукою стійкої ефективності діяльності особистості у ситуаціях невизначеності.

Необхідність підготовки у ЗВО конкурентоздатних фахівців, які можуть якісно виконувати свої функції за різних стресових обставин, зумовлює важливість формування у студентів здатності до ефективної стрес-долаючої поведінки.

ПОХОДЖЕННЯ І ПРИРОДА СВІДОМОСТІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ
Гоян І.М., доктор філософських наук, професор кафедри загальної та клінічної психології

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ORCID ID 0000-0003-2548-0488

Email: ivigoian@gmail.com

Кичкирук Т. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID 0000-0003-4719-7923

Email: TatiyanaK@i.ua

Анотація. Проблема походження свідомості інтригує дослідників протягом століть. Кожний мислитель своєрідно тлумачив цю проблеми, а відтак було запропоновано декілька концепцій походження свідомості. Це теологічна концепція, згідно з якою свідомість людини є Божим даром; дуалістична концепція, яка фокусується на тому, що наш розум не є тотожним нашому мозку; трудова концепція антропогенезу, яка ґрунтується на тому, що матерія в своєму саморозвитку за певних умов породжує свідомість; еволюційні концепції (дарвінізм і неоламаркізм); духовний еволюціонізм П. Тейяра де Шардена; теорії поля свідомості, що інтерпретують свідомість як ідентичну полю в загальному розумінні (В. Келер, Б. Лібет), теорія електромагнітного поля свідомості; теорія єдиного поля свідомості Дж. Хагеліна; концепція єдиного інформаційного поля. Походження свідомості є однією з найскладніших загадок людського розуму через внутрішні концептуальні та теоретичні труднощі. Ми ще багато чого не знаємо про роботу мозку, про те, що лежить в основі його вищих функцій і людської свідомості. Однак, прогрес в цій області в останні роки очевидний. Свідомість неможливо пояснити, апелюючи тільки до одного напрямку наукового знання. Отже, сьогодні необхідно виробити новий міждисциплінарний підхід до створення нової теорії свідомості, яка зможе розкрити багатогранну природу людини і людства. Для подальшого розуміння феномену свідомості та її походження необхідна співпраця представників різних дисциплін, єдина платформа взаємодії всіх галузей знань. Метою статті є аналіз теорій походження і природи свідомості.

Ключові слова: свідомість, теологічна концепція, дуалістична концепція, антропогенез, еволюція, теорія єдиного поля свідомості.

Актуальність. Феномен свідомості є однією з фундаментальних проблем філософії. Ця дивовижна здатність людей дозволяє їм пізнавати не тільки навколишній світ, але й самих себе; свідомість є обов'язковим компонентом всього, що ми сприймаємо і пізнаємо. Свідомість трактується як сфера суб'єктивних відчуттів, думок і почуттів, що створюють духовний світ людини та інтегрують її внутрішнє життя. Інколи свідомість інтерпретується як розум, ясне розуміння чогось, думка про щось. Розрізняють індивідуа-

льну та суспільну свідомість. Індивідуальна свідомість являє собою процес усвідомлення людиною явищ навколишнього світу і самої себе. Суспільна свідомість складає систему ідей, поглядів, що панують у певному суспільстві. Свідомість виступає також соціальним контактом людини з самою собою, в процесі якого відбувається формування певного уявлення про себе, створюється суб'єктивний образ свого Я. Проблема походження свідомості інтригує дослідників протягом століть. Кожний мислитель своєрідно тлумачив цю проблеми,

а відтак було запропоновано декілька концепцій походження свідомості.

Аналіз досліджень і публікацій.

На думку Р. А. Сіба, справжня природа свідомості, її суб'єктивність та інтенціональність виходять за межі наукового пояснення. Він робить наголос на нелінійному механізмі виникнення свідомості та доходить висновку, що свідомість є природною, матеріальною і функціональною; вона розвинулась для адаптації людини в світі [31]. С. Чжан стверджує, що людська свідомість, ймовірно, виникла в процесі самоузгоджуваної еволюції фізичного всесвіту завдяки поступовому накопиченню здатності біологічних об'єктів використовувати внутрішню недетерміновану потенційність в глобальних нерівноважних фазових переходах, що постійно відбуваються в квантовому всесвіті [34].

В. Сігер підкреслює відмінності у поясненні природи свідомості між емпіричними устремліннями науки та метафізичними надіями філософів. На його думку, альтернативні гіпотези ставлять під сумнів ідею XX століття про те, що наука є лідером в остаточному поясненні реальності. Не заперечуючи можливостей науки в дослідженні зв'язку мозку та свідомості, а також емпіричних умов, що є підґрунтям свідомості, він заявляє, що «абсолютна реальність» дивиться нам всім в обличчя, і що істоти, які мають свідомість, є її частиною і не потребують «пояснення» з боку фундаментальної фізики в тому сенсі, в якому цього вимагає мейнстрімна точка зору» [28]. Для подальшого розуміння феномену свідомості та її походження необхідна співпраця представників різних дисциплін, єдина платформа взаємодії всіх галузей знань.

Метою статті є аналіз теорій походження і природи свідомості.

Результати. Відповідно до теологічної концепції [5; 23], свідомість людини є Божим даром: створюючи людину, Бог «вдихнув в неї дух живий», на-

діливши людину часткою божественного світла. Власне, людська свідомість з її першими проявами постає вже наслідком відомого зі Святого Письма гріхопадіння: саме через гріхопадіння людина почала розрізняти добро і зло і, отже, сприймати дійсність не цілісно, а фрагментарно, створивши світ бінарних опозицій. Ця концепція зводить людську свідомість до Абсолюту, не обмежуючи її аспектами індивідуального існування людини.

Дуалістична концепція підкреслює радикальні відмінності між свідомістю і матерією. Вона базується на тому, що світ складається з двох субстанцій – матеріальної та ідеальної. Субстанції створюють єдину систему, а всі феномени постають лише різними ступенями її єдності. На відміну від пропонента моністичної теорії свідомості Д. Деннета [13], П. Флері-Клеблер пропонує альтернативну дуалістичну теорію свідомості, яка узгоджується з досягненнями сучасної фізики і біології: «Реальність індивіда може бути зрозуміла тільки за допомогою дуалістичної теорії, яка розрізняє фізичну і суб'єктивну реальність, оскільки, використовуючи фізичні терміни, не можна ні описати, ні зрозуміти суб'єктивну реальність, а з іншого боку, використовуючи феноменологічні терміни, не можна описати або зрозуміти фізичну реальність» [15]. Дуалізм фокусується на тому, що наш розум не є тождним нашому мозку. Відтак, наш розум має духовний вимір, що включає свідомість і, можливо, він є вічним.

Трудова концепція антропосоціогенезу ґрунтується на тому, що матерія в своєму саморозвитку за певних умов породжує свідомість. За Ф. Енгельсом [14], природа створює умови, в яких можливе виникнення і розвиток розумного життя. Для мислителя розум, дух, що мислить, є атрибутом природи і розвивається він саме з розвитком матерії. Багато антропологів є прихильниками трудової концепції походження свідомо-

сті. Люди виявилися найменш захищеними природними істотами, і для виживання вони потребували знаходитись у соціумі, постійно спілкуватися і покращувати умови свого життя. Виготовлення знарядь праці вимагало досить розвинутого інтелекту. Зв'язок мислення, мови, руки є очевидним, а їхній розвиток призвів до розвитку свідомості.

Концепція еволюції представлена різними варіантами. Дарвінізм стверджує, що в результаті боротьби за існування і пристосування до умов навколишнього середовища відбувається удосконалення видів живих організмів, виникають психіка і людська свідомість [11]. Неоламаркісти ґрунтуються на ідеях Ж. Б. Ламарка і найчастіше пропагують або генетичний підхід до пояснення прогресу і спрямованості еволюції, або ектогенетичні погляди на розвиток пристосування організмів до умов зовнішнього середовища [4; 32].

Своєрідний духовний еволюціонізм розробив П. Тейяр де Шарден, який знаходився під впливом А. Бергсона [33]. П. Тейяр де Шарден вбачає в кожній складовій буття поєднання двох сторін: матерії та свідомості. Ця елементарна «свідомість» притаманна будь-якому виду матерії і є «енергією зростання», двигуном еволюційного процесу. Мислитель відкидає матеріалізм, дуалізм і спиритуалізм, визначаючи свою позицію як монізм. Єдність матерії та свідомості базується на тому, що матерія є матрицею духовного начала. Духовне начало є іманентним всьому сущому – воно виступає джерелом цілісності та існує у найменшій часточці матерії. У живій матерії свідомість набуває психічної форми, а в людині вона розвивається до самосвідомості. Свідомість є невід'ємною частиною всього еволюційного процесу, кульмінацією якого є людський дух. Все складні фізичні процеси і явища, що виникають у ході еволюції мозку, породжують все вищі форми

духу. Матерія, оживлена енергією, трансформується у дух. Людський інтелект і творчість впливають із самої природи Всесвіту, який сам по собі розумний і творчий. Іншими словами, людський дух – це космос, який набув свідомості [1; 12].

Теорії поля свідомості інтерпретують свідомість як ідентичну полю в загальному розумінні. Свідомість має не тільки тривалість, але і розширення у просторі. Тобто, свідомість ідентична певному аспекту фізичного поля, в якому властивість, що існує в кожній точці певної області континууму простору, об'єктивно вимірюється. В окремих теоріях свідомість тлумачиться як ідентична гіпотетичному нефізичному полю, яке має розширення в просторі. Серед них можна відлити теорію поля В. Келлера [20], теорію свідомості Б. Лібета [21], теорію електромагнітного поля свідомості [6; 24; 25].

Теорії поля свідомості також представлені у вченнях, які виходять за природничо-наукові межі. Мова йде про філософію глобальної (універсальної) свідомості. Найдавніші письмові джерела, що свідчать про це – Веди, у яких мова йде про всеохоплююче поле чистої свідомості, універсальне Я (Брахман, Атман). Саме це універсальне поле свідомості є єдиною причиною всіх фізичних явищ і включає в себе всі індивідуальні свідомості. Досвід практичного єднання з універсальною свідомістю описаний як представниками східних релігійно-філософських шкіл, так і західною містичною традицією [7; 9].

Р. М. Баке [3] та В. Джеймс [17] стверджували, що містичне єднання з універсальною свідомістю стало джерелом усіх основних релігій. Питання у тім, чи справді архетипний містичний досвід усвідомлення того, що «все є одним», підтверджує об'єктивне існування універсальної свідомості, чи подібний досвід є результатом тимчасової дисфункції мозку.

Серед сучасних теорій глобальної свідомості вирізняється теорія єдиного поля свідомості Дж. Хагеліна, яка стверджує, що свідомість тотожна її власній ідіосинкратичній математичній версії ймовірно існуючого єдиного поля [16]. Ідея універсальної свідомості знаходить паралелі у концепціях загального порядку Д. Бома [2], колективного несвідомого К. Г. Юнга [18], свідомого всесвіту Д. Радіна [27], гіпотези Геї Дж. Лавлока [22].

Концепція єдиного інформаційного поля стверджує, що всі процеси світу супроводжуються обміном інформацією. Тому логічно припустити, що існує єдине поле інформації в усіх світових процесах і явищах. Людська свідомість – один із проявів інформаційних процесів, можливо, найяскравіший. Людську свідомість не можна звести до інформації, але вона має до неї безпосереднє відношення. Зазначена концепція фіксує факт існування такого відношення, до того ж вона пояснює зв'язок свідомості з мозком людини. Вона стверджує, що людський мозок подібний до приймача: його деталі необхідні для прийому радіохвиль, але вони не мають нічого спільного з їхнім змістом. Соціальне середовище та соціальна діяльність виконують функції «налаштування» мозку відповідно до необхідних параметрів дії, тому поза ними свідомість не виникає. К. Прібрам вважає, що мозок – це не пристрій для зберігання інформації, а система налаштування, яка працює за принципом голографії. Він припускає, що мозок може інтерпретувати отримувану від органів чуттів інформацію. Волокна нервових клітин «оцифровують» інформацію, що надходить, і зберігають дані в цьому форматі. Мозок розшифровує сліди пам'яті, відновлюючи різкість вихідного зображення (як у випадку голограми). На основі голографічної парадигми К. Прібрам [26] запропонував «хвильову теорію реальності», згідно з якою мозок

конструює картину нашого «конкретного» світу, інтерпретуючи випромінювання іншого, первинного рівня реальності, що існує поза простором і часом [8]. Концепцію єдиного Всесвіту розвинуто в теорії морфогенетичного (морфічного) поля Р. Шелдрейка [29; 30]. Все існуюче еволюціонує і допомагає в цьому одне одному. Р. Шелдрейк стверджує, що цілісним світ робить ще не виявлене наукою поле, яке об'єднує Всесвіт у єдиний інформаційний простір. За Р. Шелдрейком, мозок людини або тварини сам по собі не містить ані пам'яті, ані знань. Все це знаходиться в морфогенетичних (морфічних) полях. Мозок у разі необхідності налаштовується на певне поле так само, як радіоприймач на радіохвилю.

Висновки. Походження свідомості є однією з найскладніших загадок людського розуму через внутрішні концептуальні та теоретичні труднощі. Свідомість неможливо пояснити, апелюючи тільки до одного напрямку наукового знання. Сьогодні необхідно виробити новий міждисциплінарний підхід до створення нової теорії свідомості, яка зможе розкрити багатогранну природу людини і людства [10]. Ми ще багато чого не знаємо про роботу мозку, про те, що лежить в основі його вищих функцій і людської свідомості. Однак, прогрес в цій області в останні роки очевидний. Можливо, в майбутньому вчені наблизяться до розкриття однієї з найбільших загадок людства і створять теорію, яка, за словами К. Коха, «задовільно пояснить головну таємницю нашого існування: як трифунтовий орган, що має консистенцію тофу, породжує відчуття життя» [19].

References

1. Bedogne V. F. (2008). *Evolution of Consciousness: The Philosophy of Pierre Teilhard de Chardin and the Evolutionary Transformation Unfolding Within Us (Threshold to Meaning)*. Wipf & Stock Publishers, 190.

2. Bohm D. (1984). *Causality and Chance in Modern Physics*. London: Routledge and Kegan Paul, 264.
3. Bucke R. M. (2010). *Cosmic Consciousness: A Study in the Evolution of the Human Mind*. Martino Publishing, 338.
4. Burkhardt R. (2013). Lamarck, Evolution, and the Inheritance of Acquired Characters. *Genetics*, 194(4), 793-805.
5. Carter B. (2010). Ralph Cudworth and the theological origins of consciousness. *History of the Human Sciences*, 23(3), 29–47.
6. Charman, R. (1997). The field substance of mind – a hypothesis. *Network*, 63, 11-13.
7. Danylova, T. (2014). Approaching the East: Briefly on Japanese Value Orientations. *Research Revolution. International Journal of Social Science & Management*, 11(8), 4–7.
8. Danylova T. (2014). Eastern Spiritual Traditions through the Lens of Modern Scientific Worldview. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 5, 95–102
9. Danylova T. V. (2017). Searching for the True Self: The Way of Nondual Wisdom. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 12, 7-15. doi 10.15802/ampr.v0i12.119069.
10. Danylova T. V. (2017). Eastern Mysticism and Timothy Leary: Human Beyond The Conventional Reality. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 11, 135–142. doi 10.15802/ampr.v0i11.105498.
11. Darwin, C. (2018). *On the Origin of Species By Means of Natural Selection*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 90.
12. Delio, I. (2008). *Christ in Evolution*. Orbis Books, 228
13. Dennett D. D. (1993). *Consciousness Explained*. London: Penguin, 528.
14. Engels, F. (1950). *The Part Played by Labor in the Transition from Ape to Man*. New York: International Publishers, 23.
15. Flury-Kleubler, P. (2004). A Dualistic Theory of Consciousness. *NewDualism*. Retrieved from <https://www.newdualism.org/papers/P.Flury-Kleubler/Consciousness.pdf>
16. Hagelin, J. (1987) Is consciousness the unified field? A field theorist's perspective. *Modern Science and Vedic Science*, 1, 29–87.
17. James, W. (2009). *The Varieties of Religious Experience: A Study In Human Nature*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 284.
18. Jung, C. G. (1980). The Archetypes and The Collective Unconscious. Read, H., Fordham, M., Adler, G., McGuire, W. (Eds). *Bollingen Series XX. The Collected Works of C.G. Jung. Complete Digital Edition*. Volume 9, Part 1. Princeton University Press, 589. Retrieved from <https://www.jungiananalysts.org.uk/wp-content/uploads/2018/07/C.-G.-Jung-Collected-Works-Volume-9i-The-Archetypes-of-the-Collective-Unconscious.pdf>.
19. Koch, C. (2018). What is Consciousness? Scientists are beginning to unravel a mystery that has long vexed philosophers. *Scientific American*. Retrieved from <https://www.scientificamerican.com/article/what-is-consciousness/>
20. Köhler, W. (1940). *Dynamics in psychology*. New York: Liveright, 158.
21. Libet, B. (1994). A testable field theory of mind-brain interaction. *Journal of Consciousness Studies*, 1(1), 119-126.
22. Lovelock, J. (2000). *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford University Press, 176.
23. Maher, M. (1908). Consciousness. *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. Retrieved from <http://www.newadvent.org/cathen/04274a.htm>

24. McFadden, J. (2002), Synchronous firing and its influence on the brain's electromagnetic fields: evidence for an electromagnetic field theory of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 9(4), 23–50.
25. Pockett, S. (2000). *The nature of consciousness: a hypothesis*. Lincoln, Nebraska: iUniverse, 190.
26. Pribram, K. (1971). *Languages of the Brain: Experimental Paradoxes and Principles in Neuropsychology*. CA: Brandon House, 432.
27. Radin, D. I., Nelson, R. D. (1989). Evidence for consciousness-related anomalies in random physical systems. *Foundations of Physics*, 19(12), 1499-1514.
28. Seager, W. (2006). The Emergence of Consciousness. *Philosophic Exchange*, 36(1), Article 3.
29. Sheldrake, R. (2002). *Seven Experiments That Could Change the World: A Do-It-Yourself Guide to Revolutionary Science (2nd Edition with Update on Results)*. Paris: Park Street Press, 320.
30. Sheldrake, R. (2009). *Morphic Resonance: The Nature of Formative Causation*. Paris: Park Street Press, 352.
31. Sieb, R. A. (2004). The emergence of consciousness. *Medical Hypotheses*, 63(5), 900–904. DOI: 10.1016/j.mehy.2004.04.005.
32. Singer, E. A. (2009). A Comeback for Lamarckian Evolution. *MIT Technology Review*. Retrieved from <https://www.technologyreview.com/2009/02/04/216134/a-comeback-for-lamarckian-evolution/>
33. Teilhard de Chardin, P. (1976). *The Phenomenon of Man*. Harper Perennial, 320
34. Zhang, X. (2011). The Emergence of Consciousness in the Quantum Universe. *General Physics*. Cornell University. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/1103.1651>

THE ORIGIN AND NATURE OF CONSCIOUSNESS: PROBLEM STATEMENT

Hoian I., Kychkyruk T.

Anotation. The problem of the origin of consciousness has intrigued researchers for centuries. Every thinker has interpreted this problem in a unique way, and therefore several concepts of the origin of consciousness have been proposed. There are: the theological concept according to which human's consciousness is a gift of God; the dualistic concept that focuses on the fact that our mind is not identical with our brain; the labor concept of anthroposociogenesis, which is based on the fact that matter in its self-development under certain conditions generates consciousness; the evolutionary concepts (Darwinism and Neo-Lamarckism); the spiritual evolutionism of P. Teilhard de Chardin; the filed theories of consciousness, which interpret consciousness as identical to the field in the general sense (W. Köhler, B. Libet), the electromagnetic field theory of consciousness; J. Hagelin's unified field theory of consciousness; the concept of a single information field. The origin of consciousness is one of the most puzzling mysteries of the human mind due to the inherent conceptual and theoretical difficulties. We still do not know much about the work of the brain; we do not know exactly what underlies its higher functions and human consciousness. However, in recent years, the progress in this area is evident. Consciousness cannot be explained by appealing to the only one area of scientific knowledge. Therefore, today, it is necessary to develop a new interdisciplinary approach to the new theory of consciousness, which will reveal the multifaceted nature of a human and humanity. Further understanding of the phenomenon of consciousness and its origin requires the cooperation of representatives of different disciplines, the creation of the unified platform for interaction between all

branches of knowledge. The purpose of the article is to analyze the theories of the origin and nature of consciousness.

Keywords: consciousness, theological concept, dualistic concept, anthroposociogenesis, evolution, unified field theory of consciousness.

УДК 636.2.034

DOI: 10.31548/hspedagog2020.02.059

ФІЛОСОФІЯ ТА МЕДИЦИНА: ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМНОГО РОЗВИТКУ**СУПРУН А. Г.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID 0000 0003 2147 3643

Email: alinasuprun2@gmail.com

МАРКОВА С. О., студентка факультету ветеринарної медицини
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID 0000-0001-6729-5155

E-mail: sonika5447marko@gmail.com

Анотація. Взаємозв'язок філософії та медицини залишається актуальним у всі часи. Спільним об'єктом їх вивчення є жива істота. Філософія – це методологічний фундамент для здобування медичного знання. Спільні дослідження та міждисциплінарні зв'язки філософії і медицини приводять до ефективної взаємодії у вирішенні вічних актуальних проблем – виживання людства на землі та досягнення якісного життя окремої людини. Саме у вирішенні цього питання вони поєднали свої зусилля. Зазначено, що сучасна наукова медицина є комплексом дисциплін виключно природничого профілю, хоча сама по собі медицина має гуманістичний характер. Об'єктом її вивчення є людина, яку не можливо уявити та пізнати поза межами культурного та духовного контекстів. Антропологічна проблематика є об'єднуючою складовою між філософією та медициною. Встановлено, що великим ризиком для сучасної медицини є знецінення гуманітарного впливу, який вважається наразі непотрібним медикам. В цьому зв'язку, медична система та й сам медичний професіоналізм ставиться під загрозу. То ж важливо зберегти лікарське мистецтво, виховати лікаря філософа, який міг би лікувати тіло, відчувачи душу.

Ключові слова: лікар-філософ, медичне мистецтво, якість життя, медична антропологія, лікарняна культура, медико-біологічні аспекти.

Актуальність. Відомим є той факт, що філософія є методологічним фундаментом для здобування медичного знання. В цьому складному процесі вона виконує функцію системного поєднання багатоманітних досліджень, які направлені на вивчення найвищої живої істоти – людини. Філософія і медицина однаково давні за своїм походженням феномени культури. Їх тісний зв'язок проявляється різнобічно: наближення предметів дослідження, ціннісна орієнтація, єдність методології, вивчення людини. Можна стверджувати, що кожен сучасний лікар використовує у своїй діяльності один з ключових філософських методів – діалектичний, оскільки тільки він забезпечує комплексний підхід до питань будь якого захворювання, його

лікування та профілактики. Не менш відомим є той факт, що людина завжди шукатиме порятунку для тіла звертаючись до медиків, а з душевним неспокоєм йтиме до філософів. Відомий французький філософ М.Монтень зазначав, що душа, яка може вмістити в собі філософію, не може не заразити своїм здоров'ям тіло.

Взаємозв'язок філософії та медицини був актуальним у всі часи. Особливого осмислення наразі потребує проблема якості життя людини. Сюди можна віднести і здоров'я нації, здоров'я особистості, вплив суспільства на здоровий спосіб життя, патологічні зміни природного середовища та людського організму, соціальні причини, так зва-

них, «хвороб століття», етика взаємозв'язку лікаря і пацієнта, естетичні основи сучасної медицини. Знайти відповіді на ці проблемні питання є вкрай важливим завданням для сучасних як медиків, так і філософів.

Важливо зазначити, що саме тісний взаємозв'язок між філософією та медициною, їх спільні дослідження та міждисциплінарні зв'язки приведуть до ефективної взаємодії у вирішенні вічно актуальних проблем – виживання людства на землі та якісного життя окремої людини. Саме у вирішенні цього питання вони поєднали свої зусилля. Адже філософія без медицини віддаляється від практичної площини, а медицина без філософії – забуває про унікальність кожної окремої особистості, зосереджуючись виключно на дослідженні загального – організму. Ще Демокріт (460–370 рр. до н. е.), друг Гіппократа, зауважив, що лікарське мистецтво цілює хвороби і рани тіла, а філософія є визволителем душі від пристрастей і переживань. Невипадковим є той факт, що багато хто з філософів були медиками, а медики фактично ставали філософами. В сучасних умовах глобалізації та швидких змін у всіх сферах життєдіяльності людини, важливо вміти поєднувати ці дві якості: мислення та швидке прийняття рішень, на основі комплексного аналізу ситуації. То ж перспективою взаємозв'язку філософії та медицини – є спільне прагнення не просто допомогти прийняти кардинальні зміни у світі, але й навчитися якісно жити в таких умовах. Якість життя повною мірою залежатиме від осмислення тих, дій, які людина здійснює по відношенню до себе самої та навколишнього середовища.

Аналіз досліджень і публікацій.

В умовах складних змін різного характеру у соціумі медична реальність потребує глибокого переосмислення. Саме це й допоможе сучасному лікарю вибудувати новий ефективний підхід до пацієнта, сутність якого буде полягати в

комплексному взаємозв'язку людини та світу, в якому вона живе. Зазначена проблематика була предметом огляду багатьох науковців та філософів. Одним з таких був американський антрополог Дж. Роні, який започаткував термін “медична антропологія”. [12; 13] Потім цю ідею почали розробляти та втілювати в реальність Дж.Фостер та М.Кларк. Саме вони ввели дисципліну “медична антропологія” як освітній курс на медичних факультетах та в коледжах [3]. Розробниками біоетичних та антропологічних концепцій були також і українські вчені: С. Кримський, А. Єрмоленко, С. Білоконь, Т. Гардашук.

Метою статті є з'ясування перспективних напрямів взаємозв'язку філософії та медицини.

Результати. Сучасна наукова медицина є комплексом дисциплін виключно природничого профілю, хоча сама по собі медицина має гуманістичний характер адже об'єктом її вивчення є людина, яку не можливо уявити та пізнати поза межами культурного та духовного контекстів [3] Антропологічна проблематика є поєднуючим началом між філософією та медициною [4; 5]. Відомо, що головною метою справжнього лікаря є не просто вилікувати, відвести смертельну небезпеку на безпечну відстань від пацієнта, але й навчити жити поряд з цією небезпекою. Ще Гіппократ говорив про те, що лікар-філософ – подібний до Бога. До таких можна віднести: Емпедокла, Арістотеля, Парацельса, Авіценну, Галена, Ламетрі, Локка, Фрейда, Пирогова, Сеченова, Павлова. Не менш цінними та актуальними є розробки українських лікарів, що змінили якість життя пацієнтів, яких сміливо можна назвати й філософами, це і В. Бец, який досліджував найпотаємнішу частину людського тіла – мозок, і О. Богомолець, який вивчав проблему продовження життя шляхом чіткого опису процесу старіння, його можна вважати основоположником української науки, і

В. Хавкін – відомий на весь світ бактеріолог, якого вважали “благодійником людства”, а в Індії навіть називали “божеством”, і М. Амосов, який був першою людиною на Землі, яка протезувала серцеві клапани. Саме він зазначав, що медицина лікує від хвороб, а от підтримувати здоров'я – це завдання кожного. Лікар філософ – це мислячий лікар, який завжди може вийти за межі досягнутого, готовий розширювати горизонти вже пізаного та прагне до вищих цілей. Наразі, важливо зуміти зберегти життя в медицині, не звести її лише до бізнесу. Лише філософсько-гуманітарна складова в освіті дає можливість виховати лікаря мислячого – лікаря-філософа, творця нових ідей, відкривача інноваційних способів лікування, винахідника. Великим ризиком для сучасної медицини є знецінення гуманітарного впливу, який вважається наразі непотрібним більшості студентів медиків та лікарів професіоналів. В цьому зв'язку, медична система та й сам медичний професіоналізм ставиться під загрозу. То ж важливо зберегти лікарське мистецтво, виховати лікаря філософа, який міг би лікувати тіло, відчуваючи душу.

Сучасні науковці активно намагаються досліджувати медико-біологічні аспекти людського життя. Працюють над розробками різних ліків та вакцин, які могли б продовжити якісне життя людини, не приділяючи уваги її соціальній адаптованості. Біологічний та психоемоційний стан індивіда повною мірою залежить від складних побутових, професійних, економічних, морально-етичних, політичних та інших умов. Ми, як ніхто інший це відчуваємо на собі. Ступінь мотивації людини до збереження здоров'я соціально детермінована, вона залежить від ментальності, від культурно-історичного типу цивілізації, від природного та суспільного оточення індивіда. Здоров'я людини – це не тільки фізичний стан, але й соціальний. В результаті реформування медичної галузі у нас з'явився інститут сімейних лікарів,

які при лікуванні тіла людини повинні обов'язково приймати до уваги її соціальні умови життя. То ж для того, щоб ця інституція працювала та була ефективною, мало змінити назву поліклініки, необхідно змінити філософію медицини – перейти на рівень антропологічного сприйняття пацієнта та його фізіологічних проблем. А для цього необхідно змінювати світогляд лікаря, започаткувати новий тренд в лікарській справі, суть якого у індивідуальному, позапротокольному підході до пацієнта, з урахуванням його соціальних проблем та психоемоційних негараздів. В даному контексті потрібно говорити не просто про реформування всієї системи охорони здоров'я, а й про зміну механізмів управління своїм здоров'ям. Адже проблема здоров'я – це не тільки проблема медицини, а й вічна філософська антропологічна проблема. Щоб наблизитися до її вирішення необхідно враховувати соціо та біокультурні контексти, які прямо впливають на появу різних типів хвороб та на якість життя людини загалом.

Сьогоднішня зміна світобачення та світорозуміння приводить нас до появи нового тренду – культу тіла, підтримуючи цю трендовість, ми вимушені визнати, що зв'язок із суспільними інституціями – це необхідність. Ми повинні навчити та навчитися контролювати вживання тютюну, алкоголю, біоактивних добавок, застосування дієт тощо. Для цього потрібно підтримувати зв'язок з різними закладами: фітнес-клубами, дієтологічними центрами, центрами психологічної допомоги, реабілітаційними центрами. Сучасне бачення лікарні також повинне бути іншим. Лікарня – це не просто сукупність людських і матеріальних ресурсів, але й особливе соціальне середовище, яке буде ефективним виключно за умов наявності соціального і морального порядку. Наявність, так званої, лікарняної культури робить заклад успішним та комфортним для пацієнта.

ентів, надає психолого-емоційної підтримки кожному відвідувачу та забезпечує впевненість в тому, що їх життя стане якісно кращим. Лікарня не повинна викликати відразу та страх, а лише вселяти впевненість в тому, що ти будеш врятований за будь яких умов. Постійний стрес, в якому ми перебуваємо в соціумі, приводить до утворення нових хвороб, походження яких не завжди враховується лікарями. Отже, процес лікування є неефективним та безрезультативним. Лікар майбутнього – це дійсно сімейний лікар, який здатен аналізувати та мислити, враховуючи всі індивідуальні якості пацієнта.

Французький філософ Мішель Фуко, оглядаючи питання ефективної роботи лікарень, ввів спеціальний термін – “лікарняна дисципліна”. [4] Він визначав, що народження соціально орієнтованої медицини було пов'язано з новим типом соціального управління. Це відбувається тоді, коли влада бере до уваги інтереси населення і переходить на рівень особливої політики – “збереження здоров'я”. Цей тип управління Фуко називав “біовладою”, яка не прирікає до смерті, а й займається “інвестуванням у життя” [4]. “Соціальна медицина” є проявом “біополітики”, якої ми всі наразі чекаємо. Політика “інвестування в життя” – це політика майбутнього нашої країни. Адже якщо ми не будемо зважати на цей факт, ми втратимо більшу частину населення. Успішна країна – це та, яка дбає про своїх громадян, в першу чергу – про їх якісне життя, основою якого є здоров'я.

Висновки. Із усього вищезазначеного, можна прийти до висновку, що тісний взаємозв'язок філософії та медицини є вельми перспективним та необхідним. Їх органічне перетікання та взаємне збагачення приведе до створення антропологічного підходу в лікарській практиці та в суспільстві загалом, де будуть враховані всі соціальні фактори. Такий підхід дасть можливість підви-

щити рівень та якість життя кожної людини. Сучасна медицина стоїть на порозі кардинальних світоглядних змін, які приведуть до створення нових взаємовідносин між лікарем і пацієнтом. То ж не хотілося б бути заручником ситуації, коли сутність взаємозв'язку буде залежати лише від споживацького характеру медичних бізнес структур.

References

1. Anokhin A. M. (2006) *Filosofskie problemy` medicziny` // Sovremennyy`e filosofskie problemy` estestvenny`kh, tekhnicheskikh i soczial`no-gumanitarny`kh nauk / Pod red. V. V. Mironova. – M.: Gardariki, 317–374. – 639.*
2. Danylova, T. (2019). Moving Beyond The “Nature – Nurture” Dichotomy: A Holistic Approach to Mental Health. Research Revolution. International Journal of Social Science & Management, VII (6-7), 1-5.
3. Mikhel` D. V. (2013) *Dzhordzh Foster kak pioner mediczinskoj antropologii: k stoletiyu so dnya rozhdeniya (1913–2006) // Mediczinskaya antropologiya i bioe`tika: Nauchny`j, obrazovatel`ny`j, nauchno-populyarny`j zhurnal. # 1 (5).*
4. Mikhel D. V., (2019) *Mishel` Fuko i zapadnaya mediczina (May 25, 2019). zhurnal Logos. Moskva, Volume 29 (2), 64–81 <https://ssrn.com/abstract=3394205>*
5. Mikhel` D. V. (2010) *Soczial`naya antropologiya zdorov`ya i reprodukcii: mediczinskaya antropologiya: ucheb. posob. dlya studentov. — Saratov: Novy`j proekt, 100.*
6. Mikhel` D. V. Khe`zel (2012) *Vejdman i vzniknovenie mediczinskoj antropologii v SShA (k pyatidesyatiletiiy obrazovaniya Obshhestva mediczinskoj antropologii) // Mediczinskaya antropologiya i bioe`tika. # 2 (4).*
7. Khrustalev Yu. M., Czaregorodczew G. I. (2007) *Filosofiya nauki i medicziny`. — M.: GE`OTAR-Media, 512.*

8. Suprun A. H. (2017) Filosofski osnovy fenomenu innovatsiinosti v umovakh tranzytyvnoho suspilstva. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia «Humanitarni studii», 228, 85 – 89.
9. Fuko M. (2010) (Rozhdenie biopolitiki. Kurs lekcziy, prochitanny`kh v Kolledzhe de Frans v 1978–1979 uch. godu / Per. s fr. A. V. D`yakov.- SPb.: Nauka, – 448 s.
10. Shevchenko Yu. L. (2004) i dr. Filosofiia medicyny` / Pod red. Yu. L. Shevchenko. – M.: GE`OTAR-Media, 480.
11. Shul`ga E. N. (2008) Zdorov`e v kontekste filosofsko-istoricheskogo analiza // Zdorov`e kak problema estestvenny`kh i biomedicziinskikh nauk / I. K. Liseev, E. N. Gnatik, otv. red. — M.: IF RAN, – S. 67–76, (Filosofiia nauki, vy`p. 13).
12. James G. Roney Jr. The scope of medical anthropology // AMERICAN JOURNAL OF PHYSICAL ANTHROPOLOGY. – 1964. — T. 22, № 3. – C. 349.
13. James G. Roney, Jr. Medical Anthropology: An Introduction // Journal of the National Medical Association. — 1963. — T. 55, № 2. – C. 95–99.

PHILOSOPHY AND MEDICINE: PROSPECTS OF MUTUAL DEVELOPMENT

Suprun A. G., Markova S. O.

Abstract. *The relationship between philosophy and medicine remains relevant at all times. The common object of their study is a living being. Philosophy is the methodological foundation for acquiring medical knowledge. Joint research and interdisciplinary links between philosophy and medicine lead to effective cooperation in solving eternal pressing problems – the survival of mankind on earth and the achievement of high-quality life of the individual. It is in resolving this issue that they have joined forces. It is noted that modern scientific medicine is a complex of disciplines of exclusively natural profile, although medicine itself has a humanistic character. The object of its study is a person who cannot be imagined and known outside of cultural and spiritual contexts. Anthropological issues are a unifying component between philosophy and medicine. It has been established that a great risk for modern medicine is the devaluation of humanitarian influence, which is currently considered unnecessary by physicians. In this regard, the medical system and medical professionalism itself are under threat. It is also important to preserve the art of medicine, to educate a philosopher who could heal the body, feeling the soul.*

Keywords: *doctor-philosopher, medical art, quality of life, medical anthropology, hospital culture, medical and biological aspects.*

УДК 101.1

DOI: 10.31548/hspedagog2020.02.064

СОБОРНІСТЬ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЄВОГО ДИСКУРСУ**СТОРОЖУК С. В.**, доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і природокористування УкраїниE-mail: storozhuksv@nubip.edu.ua

orcid 0000-0002-7947-6268

ГОЯН І. М., доктор філософських наук, декан філософського факультету
Прикарпатський національний університет імені Василя СтефаникаE-mail: ivigoian@gmail.com

orcid 0000-0003-2548-0488

Анотація. В статті показано, що в сучасному суспільно-політичному дискурсі концепт соборність зазвичай асоціюється з Актом злуки 1919 року, тобто добровільним об'єднанням, «злукою» УНР та ЗУНР, внаслідок якої постала єдина соборна УНР. На перший погляд, таке об'єднання видається цілком очевидним й може не викликати жодних дискусій, утім це зовсім не так. Адже, як свідчать словникові дані, у XIX – XX ст., поняття «соборність» використовувалося для позначення «єдності» та «неподільності», котрі були й залишаються «зайвими» характеристиками унітарних держав та етнічних націй. Більш того, використовуючи поняття «соборність», у значенні «неподільність» чи «об'єднання», що реалізується завдяки запровадженню спільної парадигми буття і розвитку, ми тим самим підкреслюємо свідомо сконструйований характер суспільно-політичної та етнокультурної єдності і відкриваємо шлях до різноманітних політичних спекуляцій. Позбутися останніх, як показано у роботі, можна тільки за умови, коли соборність експлікується як концепт спрямований підкреслити добровільну єдність у процесі якого встановлюються світоглядно-ціннісні пріоритети та продукуються життєві орієнтири, котрі визнаються всіма членами спільноти.

Ключові слова: соборність, собор, собороправність, католицький, злука, православна церква, держава, етнокультурна єдність.

Постановка проблеми. Концепт соборності останні сто років побутує в українському суспільно-політичному світогляді. На початку XX ст., його використовували як елемент національної пропаганди та програмове гасло певних політичних сил, дещо згодом – для характеристики окремих політичних подій в українській історії. Не менш ефективним він був і тоді, коли виникала необхідність ретушувати деякі історичні факти для того, щоб підкреслити значимість одних громадський чи політичних діячів, водночас викидаючи інших на задвірки колективної пам'яті українського народу тощо [16, с. 1].

Своєї значимості поняття соборність не втратило і для сьогодення. Гро-

мадські та політичні лідери часто використовують його у своїх промовах, підкреслюючи непересічне значення Акту злуки 1919 р. для розвитку української нації та державності. Ідея соборності незмінно присутня і в сучасних стратегіях української національної консолідації та репрезентує один з тих символів української ідентичності, які глибоко закорінені в колективній пам'яті народу. В цьому контексті соборність постає одним з елементів колективного спогаду українського народу про тернистий шлях та тривалу боротьбу за право культурного і політичного самовизначення в межах етнічних кордонів. Натомість українські науковці використовують соборність як один із елементів по-

няттяєвої матриці дослідження соціокультурної дійсності та політичних актів в Україні на початку XX ст.

Окреслене нами розрізнення смислового навантаження та функціонального призначення концепту соборність у різних сферах життя суспільства звісно є досить умовним і відображає тільки загальні тенденції його використання в сучасному суспільно-політичному дискурсі. Водночас воно яскраво демонструє відсутність усталеного та загальноприйнятого трактування цього терміну, що звісно ускладнює розуміння історичного та культурного смислу окремих історичних подій та фактів, політичних програм, національних стратегій, символів групової ідентичності тощо.

Ступінь наукової розробки проблеми. Попри смислову невизначеність концепту соборності, він неодноразово ставав предметом наукових досліджень українських науковців. В цьому контексті доречно згадати праці М. Бердяєва [3], М. Грушевського [7], І. Лисяка-Рудницького [11], І. Огієнка [8], С. Рудницького [15] та багатьох інших українських діячів, котрі зробили спроби осмислити ідею соборності в діахронній та синхронній перспективі. Завдяки їхній подвижницькій діяльності наразі ми маємо можливість говорити про єдність історичного розвитку українців від часів середньовіччя і до наших днів, водночас чітко окреслювати територіальний осяг України. Звісно, всі згадані діячі осмислювати проблему української соборності в контексті сучасних їм суспільно-політичних реалій, а тому нерідко дистанціювалися від окреслення важливих теоретичних проблем.

Прогалини українського інтелектуального дискурсу XIX – середини XX ст. намагалися подолати сучасні українські науковці, котрі прямо чи опосередковано торкалися проблеми соборності. Плідними та перспективними у даному контексті видаються праці С. Бондар [4], Т. Горбань [5], І. Гояна [6], Н. Кривди [10], О. Піскуна [13], С. Сторожук [19],

В. Юрчука [23] та ін. Творчий здобуток цих науковців дає можливість окреслити теоретико-методологічні контури для уточнення смислового наповнення концепту соборності, як важливої складової українських стратегій національної консолідації.

Мета дослідження полягає у розкритті смислового наповнення концепту соборності для уникнення його використання у різноманітних маніпулятивних стратегій орієнтованих на розмивання української ідентичності та фрагментацію державних кордонів.

Основна частина. Зауваження щодо смислової невизначеності концепту соборності можуть видаватися дуже дискусійними з огляду на те, що в сучасній суспільно-політичній думці він зазвичай асоціюється з Актом злуки 1919 року, тобто добровільним об'єднанням, «злукою» УНР та ЗУНР [20, с. 68], котра вочевидь і забезпечила «соборність». Звісно, таке зауваження не викликало би жодних сумнівів і дискусій у випадку, коли би в Універсалі Директорії від 22 січня 1919 року йшлося про створення Незалежної Соборної УНР. Поміж тим, В. Винниченко та представники Директорії, в цьому документі ведуть мову про створення «єдиної» і «незалежної» УНР [20, с. 68]. Це, своєю чергою, наводить на думку, що Злука 1919 року стала добровільним, проте механічним об'єднанням двох політичних утворень, подібним до тих, що неодноразово зустрічалися не тільки в політичній історії світу, а й України. В такому випадку, ми мали б вести мову про федерацію, автономію, або ж створення нової держави шляхом об'єднання двох відносно незалежних політичних утворень. Поміж тим, як свідчать колективні спогади та історичні документи, в тогочасній суспільній свідомості, «злука» ЗУНР та УНР, розглядалася як щось значно більше, ніж просте механічне об'єднання. Наше зауваження цілком і повністю підтверджує Універсал Конгресу Трудового Народу України від 28 січня 1919 року, в

якому мова йде про Незалежну Соборну Українську Республіку [20, с. 72]. Ця ідея, як свідчать історичні відомості та документи, залишалася незмінним пріоритетом діяльності частини українських націоналістів за кордоном [16; 20, с. 119–122].

Звернення до державних документів початку ХХ ст., та програмових принципів різних політичних сил України, засвідчує широке використання поняття «соборність», поміж тим не дає одних підстав для окреслення його смислового навантаження. Не вносить ясності у зміст цього поняття й 11-ти томний «Словник української мови» за редакцією І. Білодіда. Тут поняття «соборність» тлумачиться як деяка «властивість», котра розкривається у смислового навантаженні прикметника «соборний», який застосовується у значенні «об'єднаний», «неподільний» [17, с. 433]. В контексті такого смислового навантаження, поняття «соборність» доцільно використовувати для позначення єдності територіального, політичного, суспільного, культурного, мистецького тощо життя суспільства, яка стає закономірним підсумком впровадження спільної парадигми буття і розвитку. Таке тлумачення концепту та поняття соборності, на перший погляд, може видатися цілком раціональним, поміж тим, в ньому проглядається внутрішня суперечність, в тому числі і у випадку, коли воно застосовується щодо етнотворчих та державотворчих процесів в Україні ХХ – початку ХХІ ст. По-перше, сумнівною видається доцільність використання поняття «соборність» у значенні «неподільність» для підкреслення територіальної єдності держави. В цьому контексті мова може йти тільки про об'єднану державу, яка складається з частин, в тому числі й тих, що об'єдналися з власної волі та/або зовнішнього примусу. Це, своєю чергою, наводить на думку про те, що держава за будь-яких умов є соборною. Та чи так це в дійсності? Адже, в такому випадку соборність

як програмовий принцип цілого ряду політичних сил України різних історичних періодів видається вкрай дискусійним та алогічним. Більш того, якщо кожна держава є соборною, додаткове означення цієї характеристики видається зайвим.

По-друге, використовуючи поняття «соборність», у значенні «неподільність» чи «об'єднання», що відбувається внаслідок запровадження спільної парадигми буття і розвитку, ми тим самим підкреслюємо свідомо сконструйований характер суспільної та етнокультурної єдності. З огляду на своєрідність теоретичних висновків ряду представників соціального конструктивізму (Е. Гелнера, В. Лісового, Е. Хобсбаума, В. Тишкова та ін.) є всі підстави говорити про правомірність такого висновку навіть щодо етнокультурної єдності, котра постає в результаті свідомої діяльності еліти, яка в певний історичний момент починає виокремлювати деякі елементи культури з наявної етнокультурної різноманітності та перетворювати їх у символи групової ідентичності. Попри те, що вказане зауваження не викликає особливих дискусій в сучасному інтелектуальному дискурсі, його безапеляційне визнання є неприпустимим для пояснення змісту соборності. Адже, в такому випадку, ми можемо говорити про соборність УРСР, яка постала у результаті запровадження радянської владою у 60-х рр. ХХ ст. стратегії «плавильного котла». Вона забезпечувала єдність територіального, політичного, суспільного, культурного, мистецького тощо життя суспільства не тільки на теренах України, а й всього СРСР, який, однак не вважали соборною державою. Інакше кажучи, поняття «соборність» використовується для підкреслення унікальної характеристики держави, яка виникає тільки за певних обставин і стосується тільки окремих державних утворень.

Для розкриття смислового навантаження поняття «соборність», на наш

погляд, доцільно звернутися до його етимології. Це слово, як свідчить вже згаданий нами 11-ти томний «Словник української мови» за редакцією І. Білодіда, походить від іменника «собор», котрий має кілька значень. По-перше, це слово використовується у значенні «зібрання» зазвичай «великої кількості людей в одному місці для розваги, відпочинку і т. ін.». По-друге, у дореволюційній Росії воно вживалося у значенні «збори», частіше «урядових або виборних осіб для розгляду й розв'язання питань організації, управління і т. ін.» [17, с. 433]. По-третє, слово «собор» використовувалося як синонім до слова «храм» та/або «церква», однак тільки та, в якій править місцевий єпископ [18, с. 122]. Власне кажучи, у цьому значенні слово «собор» знаменує духовну єдність релігійного життя єпархії (територіально-адміністративної одиниці).

Подібне смислове навантаження слово «собор» мало і у старослов'янській мові, де воно використовувалося у значенні «збори; собор; нарада; рада; синод; Літургія; святкування; свято; товариство; громадське місце; збірник» [2, с. 244]. Поряд з іменником «съборъ», поширеним у старослов'янській мові був також і прикметник «съборьнь», -а, -о (-ъи, -ая, -ою), яке означало «соборний; спільний; громадський; зібраний; громадський; загальний; католицький» [2, с. 244]. Загальна смислова спорідненість старослов'янських слів «съборъ» і «съборьньи», на наш погляд, виявляється у чіткій інтенції на позначення «єдності» та «спільноті», на які здавна була спрямована і церковна Літургія, і громадське свято, тоді як нарада та рада передбачали формування спільної позиції у вирішенні певного питання. Цікавим у даному контексті видається використання слова «съборьная» у значенні католицька, в тому числі й у релігійній літературі. В цьому контексті привертає увагу той факт, що слово «кафолицька» (католицька) разом із словом «соборна» використовує митрополит Іларіон

у тексті «Визнання віри», розміщеному «У слові про закон і благодать», підкреслюючи певну характеристику церкви [9]. Зокрема, у вступній частині «Визнання віри» він стверджує: «Вірую в єдину святу соборну і апостольську церкву», дещо згодом зауважуючи: «До кафолицької й апостольської церкви прилучаюсь, з вірою входжу, з вірою молюся, з вірою виходжу» [9]. Згідно з коментарями перекладача слово «кафолицька» означало вселенську християнську спільність і стосувалося тільки церкви православної, яка виводить свої традиції від «вселенського соборного православ'я» [9].

Коментарі та пояснення до перекладу «Слова про закон і благодать» митрополита Іларіона на перший погляд можуть видатися цілком задовільними. Згідно з даними вже згаданого нами старослов'янсько-українського словника, слово «съборьная» у старослов'янській мові, поряд з іншим використовувалося у значенні католицька, тобто зібрана, спільна, а як наслідок єдина апостольська церква. Поміж тим, у творі митрополита Іларіона мова йде про «єдину святу соборну», що наводить на думку, що слово «съборьная» мало смисловий відтінок, котрий нівелював тавтологічність згаданого твердження Київського митрополита. З огляду на це, можемо припустити, що слово «съборьная» використовувалося Іларіоном у значенні загальна або вселенська, а відтак було синонімом прикметників «кат/доликии» (- ая, -ою) та «въселеньскъ», -а, -о (-ъи, -ая, -ою), які означали вселенська або повсюдна [2, с. 39; 89].

Попри те, що наші висновки відкривають можливість для логічного пояснення окремих висловів Київського митрополита Іларіона, вони залишають чимало запитань тоді, коли мова йде про використання слова «соборність» у релігійній культурі. Ще більш дискусійними наші висновки видаються за умови їх екстраполяції у суспільно-політичну

площину. Очевидно, що коли слово «соборність» використовується для наголошення на певній характеристиці держави, навряд чи йдеться про вселенський характер останньої. Більш вірогідним видається, що слово «соборність» у суспільно-політичній думці використовується для позначення певної внутрішньої єдності. А тому, можемо припустити, що подібної смислової конотації, це поняття набуває і у слов'янській православній культурі. Адже, як було вже зауважено, слово «соборність» походить від слова «собор», тобто зібрання, було суголосне давньогрецькому слову «ἐκκλησία» (ekklesia), яке у давньогрецькому світі народні збори, які в різні періоди та різних полісах мали різні повноваження [12, с. 448–451]. Дещо згодом, слово «екклесія» починають використовувати для самоозначення перші християнські громади. Їх представники, як стверджує Хр. Яннарас, усвідомлювали себе покликаними до об'єднання, до «ἐκκλησία», котра була не просто купкою людей, тимчасово і випадково опинилися разом, а живим соціальним організмом, в якому люди уявляють себе «братами» і «сестрами» завдяки нерозривним духовним вузам [24, с. 177]. Важливу роль для усвідомлення ідеї єдності, як свідчить робота Хр. Яннараса, відігравала обрядова практика і передусім Євхаристія, котра забезпечувала приналежність до християнської спільноти, не враховуючи значення вкрай важливих для античного світу мовного та етнічного принципів.

Беручи до уваги зауваження Хр. Яннараса, можемо припустити, що у період поширення християнства, котрий супроводжувався гострим браком місцевих священників, які мали належну освіту не тільки для проповідницької діяльності, а й перекладної [8, с. 74], призвело до тривалої невпорядкованості категоріального апарату православного християнства. Цей процес міг помітно гальмуватися і глибоким переконанням найвищих церковних ієрархів у тому, що

прославляти Бога можна тільки єврейською, грецькою та латиною. Ці мови були чужими й малозрозумілими для слов'ян, що ймовірно вповільнювало поширення поміж простим людом християнських ідей [14]. Запровадження кирилиці істотно полегшувало розуміння не тільки християнських істин, а й суті богослужіння, тим самим сприяючи поширенню християнського віровчення серед різних верств слов'ян та формуючи потреби у розробці відповідного давньогрецьким та латинським першоджерелам понятійно-категоріального апарату. Останній, на наш погляд, не міг постати одразу, а відтак у ряді перекладних та автентичних текстів проглядаються категоріальна невизначеність. Вона зникала одразу після віднайдення відповідних смислового навантаження грецьких чи латинський слів слов'янських аналогів. Це, своєю чергою, дає підстави припускати, що слов'янським відповідником давньогрецького слово «ἐκκλησία» стало слово «съборъ», яке означало не просто народне зібрання, а єдність світогляду на цінностей, котра виявлялася у єдності обрядової та звичаєвої практики. Завдяки цьому, об'єднана громада, перетворювалася на «съборная», тобто не просто зібрана, загальна, а нероздільна завдяки усвідомленню власної самобутності і водночас відмінності від інших, тобто тих, хто до складу соборної єдності не входить. Саме ця ідея, згодом сприяла тому, що «храм» у якому править єпископ, як голова єпархії, яка є не тільки територіально-адміністративною, а й духовною єдністю, був названий собором.

Наші висновки загалом суголосні теоретичним зауваженням відомого російського слов'янофіла О. Хом'якова. У полеміці з католицьким священником російського походження І. Гагаріним, він запропонував ґрунтовне пояснення змісту слова «соборний» у слов'янській релігійній культурі. Зокрема, спростовуючи твердження о. І. Гагаріна щодо «ту-

манності» і невизначеності поняття «соборність», яке у слов'янському «Символі віри» використане замість поняття «кафолічна», О. Хом'яков не спростовує всесвітній характер християнства, водночас вносить істотні корективи в його інтерпретацію. Апелюючи до Євангеліє, російський мислитель вважає, що слово «кафолічна» («katholikos»), яке використовувалося у ранніх слов'янських текстах, походить не від давньогрецького слова «kath'ola», яке, дійсно, могло використовуватися для підкреслення територіальних чи етнографічних меж церкви, а від слова «kath'olon», «де kate часто означає “згідно” [або “відповідно до” – уточ. наше], наприклад: kata Loukan – “згідно з Лукою”, kata Ioannes – “відповідно до Івана”. Церква кафоліцька, – продовжує свою думку мислитель, – є Церква “відповідно до всього” або “згідно єдності всіх”, Церква вільної одностайності, одностайності досконалого, Церква, в якій немає більше народностей, немає ні греків, ні варварів, немає відмінностей за станом, немає ні рабовласників, ні рабів; Церква, провіщена Старим Заповітом і здійснена в Новому, словом – Церква, як визначив її Св. Павло» [22, с. 327]. З огляду на це, підсумовуючи зауважує мислитель, первоучителі християнства на слов'янських теренах, для перекладу слова «кафолічна», обрали слово «соборна», яке несе в собі ідею зібрання, не обов'язково з'єднаного чи уособленого в певному місці, але такого, що існує потенційно без зовнішнього об'єднання і примусу. Соборність – це єдність у множині.

Зауваги О. Хом'якова щодо змісту поняття «соборність» у релігійній культурі видаються досить переконливими, в тому числі й з огляду на те, що прояснюють незначну понятійну невизначеність у праці І. Огієнка «Українська церква». Висвітлюючи історію розвитку християнства на теренах України в різні історичні періоди, український вчений підкреслює соборність української церкви [8, с. 5]. Цікаво, що сутність останньої,

І. Огієнко розкриває використовуючи вже термін «соборноправність», котра виражалася у тому, що «ніхто з її ієрархів не правив самовладно, ніхто з духовенства не приходив до громади непрошений, – всі церковні посади були виборні. Оцю соборноправність Українська Церква плекала ввесь час свого незалежного життя, хоч того не було в Церкві Візантійській, що рано це затратила, відновивши стару соборноправність головню по 1453-му році, коли опинилася під турками» [8, с. 96]. На перший погляд, таке пояснення видається дещо суперечливим, поміж тим в роботі І. Огієнка така підміна мала глибоке смислове навантаження: вона була спрямована підкреслити духовну єдність усіх представників християнської громади, члени якої мали право і можливість приймати участь в управлінні церквою, а значить громадськими справами.

Наші зауваження цілком і повністю суголосні висновкам вже згаданого нами російського слов'янофіла О. Хом'якова, котрий у полеміці з європейськими богословами розкриває смисл соборності як ознаки православної церкви. Її сутність, на думку мислителя, виявляється завдяки «злагоді, єдності духу і життя всіх її членів, по всій землі...» [22, с. 6], і водночас у тому, що вирішення церковних справ, встановлення церковної істини, досягається не чийось «вирішальним голосом, не релігійною чи політичною владою, а цілістю Церкви, об'єднаної згодою і взаємною любов'ю» [22, с. 157]. Саме такою, як доводить О. Хом'яков, була церква в апостольський період – вона охоплювала всіх своїх представників, незалежно від місця їхнього проживання. Не зруйнувалася її єдність і тоді, коли завдяки поширенню певних особистісних переконань та раціональних аргументів, почали виникати ересі та альтернативні догмати. Для визначення їхньої раціональності та відповідності євангельському переказу, християнин усіх регіонів

відправляли своїх представників на собори. «Ці собори, – зауважує О. Хом'яков, – попри безпорядки, а іноді й насилля, котре звісно затьмарювало їхню чистоту, мирним своїм характером і піднесеністю питань, які вони вирішували, видаються одним з найблагородніших явищ в історії людства. Вся Церква приймала або відкидала визначення та рішення соборів, залежно від того, чи вважала їх відповідними або суперечливими своєї вірі і своєму переказу, і присвоїла назву соборів вселенських тим з них, в постановах яких вбачала вираз своєї власної думки. В такий спосіб, – підводить підсумок мислитель, – до їхнього тимчасового авторитету у питаннях дисципліни, приєднувалося значення недоторканих і безсумнівних свідчень у питаннях віри. Собор вселенський ставав голосом Церкви» [22, с. 48].

Розкриваючи своєрідність православної церкви, О. Хом'яков, акцентує увагу на тому, що єдність церкви, яка забезпечувала її соборний характер, була свободною. Церква, за твердженням мислителя, не потребує зовнішніх авторитетів, об'єднання навколо яких завжди супроводжується явним чи прихованим примусом. Єдність забезпечується внутрішньою згодою та визнанням Писання, та переказу, як фактів власного життя [22, с. 197], адже церква – це середовище, в якому немає відмінності між вченим і невігласом, церковником і мирянином, чоловіком і жінкою, володарем і підданим тощо. «У свободній єдності живої віри проявляється Дух Божий. Такий догмат, лежать в глибині ідеї собору» [22, с. 72]. Інакше кажучи, соборність, за О. Хом'яковим забезпечується згодою, що позбавлена примусу. Соборність – це добровільне об'єднання у процесі якого утверджуються положення та істини, котрі визнаються всіма членами громади.

Ідея соборності не отримала свого завершення вигляду у творчості

О. Хом'якова, поміж тим саме його інтелектуальна спадщина заклала вектор подальшого розвитку цього поняття та можливість його екстраполяції в соціальну площину вперше здійснену у творчості К. Аксакова. Російський мислитель вважає, що ідеал соборності найбільшою мірою втілений в житті російської общини, внутрішня єдність якої дає можливість продукувати життєві орієнтири для кожного її представника. «Громада – це союз людей, які відмовляються від свого егоїзму ... Але в громаді не губиться особистість ... вона знаходить себе у вищому очищеному вигляді ... в згоді самовідданих особистостей» [1, с. 279].

Як бачимо, головним об'єднуючим принципом громадського життя, на думку К. Аксакова, має бути моральна згода всіх її представників, що звісно «заземлює» обґрунтований О. Хом'яковим принцип соборності і, на перший погляд, розкриває смислове навантаження суспільно-політичного виміру ідеї соборності. Поміж тим, таке визначення є дуже передчасним, оскільки на думку К. Аксакова, ідеал соборності втілений тільки у житті російської сільської громади, тоді як на рівні держави він повністю нівелюється. Державна спільність, як доводить мислитель, забезпечується правом і законом, котрі є зовнішніми актами насильства та примусу, тоді як соборність забезпечується внутрішньою згодою, котра, як згодом зауважить М. Федоров, ще має реалізуватися в майбутньому [21, с. 21].

Як бачимо, ідея соборності слов'янофілів позбавлена будь-яких формальних і раціональних ознак, вона позбавлена юридичного та політичного вимірів. Поміж тим, їхні ідеї заклали підвалини для екстраполяції поняття «соборність» у соціально-філософську площину та ідеологічну площину, не змінюючи між тим його смислового звучання. На початку ХХ ст., як свідчить творчість М. Бердяєва, поняття собор-

ність використовувалося для позначення органічної суспільної єдності, котра формується завдяки вільному об'єднанню та внутрішній згоді усіх її членів. З огляду на це, російський вчений вважає, що поняття соборності може набувати високого пояснювального потенціалу як у церковно-богословській, так і соціально-філософській площині [3, с. 196]. Підкреслюючи можливість та доцільність екстраполяції терміну соборність в сферу соціального, М. Бердяєв не пропонує власної інтерпретації цього поняття, що дає підстави припускати, що на початку XX ст. у російськомовному інтелектуальному дискурсі зміст вказаного терміну залежав від світоглядного та/чи ідеологічного контексту.

Висновки. Відкритість та високий рівень невідповідності українським реаліям початку XX ст., побутуючого у російськомовному інтелектуальному дискурсі смислового навантаження поняття «соборність» істотно нівелюється завдяки наявності незмінного смислового ядра цього поняття. Зокрема, як у церковно-богословській, так і соціально-філософській сфері, воно використовувалося для позначення добровільного об'єднання у процесі якого встановлюються світоглядно-ціннісні пріоритети та продукуються життєві орієнтири, котрі визнаються всіма членами спільноти. Вочевидь, саме це смислове навантаження поняття «соборність» визначало особливість, сформованої внаслідок «злуки» двох політичних об'єднань, Незалежної Української Держави початку XX ст. Таким воно залишається і сьогодні.

Список використаних джерел

1. Аксаков К. С. Полное собрание сочинений: в 4-х тт. Москва, Универсальная типография, 1889. Т. 1. 522 с.
2. Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів: Свічадо, 2001. 332 с.
3. Бердяев Н. А. Алексей Степанович Хомяков. Москва: Издательство «Путь», 1912. VIII, 250, [6] с.
4. Бондар С. В. Історіософія І. Лисяка-Рудницького в контексті націотворчих та державотворчих процесів в Україні [Текст]: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії». К., 2005. 16 с.
5. Горбань Т. Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті XX ст. Український історичний журнал. 2005. № 6. С. 95–102.
6. Гоян І. М., Сторожук С. В., Федик О. В. Роль колективної пам'яті в процесі формування національної єдності: український вимір. Гуманітарний часопис. 2018. № 1. С. 11–22.
7. Грушевський М. Галичина і Україна. Націоналізм: [антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; літ. ред. Л. Білик ; 2-ге вид. перероб. і доп.] К.: Смолоскип, 2000. С. 447–452.
8. Іларіон (митрополит). Українська Церква. Нариси з історії української православної церкви (у двох томах). Друге поправлене й доповнене видання за редакцією прот. Степана Ярмуса. Вінніпег, 1982. 336 с.
9. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm>
10. Кривда Н. Ю., Сторожук С. В. Культурна ідентичність як основа колективної єдності. International education journal of innovative technologies in social science. 2016. 4(8), Т. 2. С. 5863. DOI: 10.31435/rsglobal_ijitss/01062018/5710
11. Лисяк-Рудницький І. Українська Національна Рада й ідея соборності. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. К., 1994. Т. 2. С. 271–283
12. Любкер Ф. Реальный словарь классических древностей / Под ред. Ф. Гельбке, Л. Георгиевского, Ф. Зелинского, В. Канского, М. Куторги, П. Никитина. СПб.: Типография А. С. Суворина, 1885. IV, 1552 с.

13. Піскун О. І. Соборність і деякі актуальні проблеми сучасної етнополітики. Проблеми соборності України у ХХ столітті. К., 1994. С. 8–14.

14. Ростовский Дмитрий (св.) Жизнь и труды преподобных отцов наших Мефодия и Константина, в монашестве Кирилла, учителей славянских. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-svjatykh/414

15. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. Львів, 1994. 416 с.

16. Семмо О. Соборність (21.I.-31.VIII.19). Філадельфія, 1989. 47 с.

17. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 9. 916 с.

18. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.

19. Сторожук С. Націоналізм: Проблема визначення та інтерпретації. Вісник Черкаського університету. Серія Філософія. 2014. № 31 (324). С. 28–33.

20. Україна в ХХ столітті (1900–2000): 36. документів і матеріалів / Упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. Ю. Король та ін. Київ, Вища школа, 2000. 351 с.

21. Федоров Н. Ф. Собрание сочинений в четырех томах. В 4-х тт. Москва: Традиция», 1997. Т. 3. 743 с.

22. Хомяков А. С. Полное собрание сочинений: в 8-ми тт. Москва, Университетская типография, 1886. Т. 2. 450 с.

23. Юрчук В. І. Соборність України у формуванні регіональної політики. Проблеми соборності України у ХХ столітті. К., 1994. С. 168–176.

24. Яннарас Хр. Вера Церкви. Москва, Центр по изучению религий, 1992. 232 с.

Reference

1. Aksakov K. S. (1889). Polnoe sobranie sochineniy: v 4-h tt. [Full composition of writings]. Universatetskaya tipografila. Vol. 1. 522.

2. Belei L., Belei O. (2001). Starosloviansko-ukrainskyi slovnyk [Old Slavic-Ukrainian dictionary]. Svichado, 332.

3. Berdyaev N. A. (1912). Aleksey Stepanovich Homyakov [Alexey Stepanovich Khomyakov]. Izdatelstvo "Put", VIII, 250, [6].

4. Bondar S. V. (2005). Istoriosofiia I. Lysiaka-Rudnytskoho v konteksti natsiotvorchykh ta derzhavotvorchykh protsesiv v Ukraini [Istoriosofiia I. Lysyak-Rudnitsky in the context of national and those power-building processes in Ukraine]: avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kand. filos. nauk: spets. 09.00.05 «Istoriia filosofii». Kyiv, 16.

5. Horban T. Yu. (2005). Ideia sobornosti v ukrainskii suspilno-politychnii dumtsi pershoi chverti KhKh st. [The idea of conciliarity in Ukrainian suspension and political thinking of the twentieth century.]. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 6, 95–102.

6. Hoian I. M., Storozhuk S. V., Fedyk O. V. (2018). Rol kolektyvnoi pamiaty v protsesi formuvannia natsionalnoi yednosti: ukrainskyi vymir. [The role of collective memory in the process of formulating national goals: Ukrainian vimir]. Humanitarnyi chasopys, 1, 11–22.

7. Hrushevskyi M. (2000). Halychyna i Ukraina [Galicia and Ukraine]. Natsionalizm: [antolohiia]. Smoloskyp, 447–452.

8. Ilarion (mytropolyt). (1982). Ukrainska Tserkva [Ukrainian Church. Essays on the history of the Ukrainian Orthodox Church]. Narysy z istorii ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy (u dvokh tomakh). Druhe popravlene y dopovnene vydannia za redaktsiieiu prot. Stepana Yarmusia. Vinnipeh, 336.

9. Ilarion Kyivskyi. Slovo pro Zakon i Blahodat [A word about the Law and Grace]. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm>

10. Kryvda N. Yu., Storozhuk S. V. (2016). Kulturna identychnist yak osnova kolektyvnoi yednosti [Cultural identity as the basis of collective unity]. *International education journal of innovative technologies in social science*, 4(8), Vol. 2, 58–63. DOI: 10.31435/rsglobal_ijitss/01062018/5710
11. Lysiak-Rudnytskyi I. (1994). *Ukrainska Natsionalna Rada y ideia sobornosti* [Ukrainian National Council and the idea of catholicity]. Lysiak-Rudnytskyi I. *Istorychni ese* [Historical essays], Vol. 2, 271–283.
12. Lyubker F. (1885). *Realnyi slovar klassicheskikh drevnostey* [The real dictionary of classical antiquities]. Tipografiya A. S. Suvorina, IV, 1552.
13. Piskun O. I. (1994). *Sobornist i deiaki aktualni problemy suchasnoi etnopolityky. Problemy sobornosti Ukrainy u KhKh stolitti* [Conciliarity and some current problems of modern ethnopolitics.]. Kyiv, 8–14.
14. Rostovskiy Dmitriy (sv.) *Zhizn i trudyi prepodobnykh ottsov nashih Mefodiya i Konstantina, v monashestve Kirilla, uchiteley slavyanskikh* [The life and works of the venerable fathers of our Methodius and Constantine, in the monasticism of Cyril, Slavic teachers]. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Dmitrij_Rostovskij/zhitija-sviatykh/414
15. Rudnytskyi S. (1994). *Chomu my khochemo samostiinoi Ukrainy* [Why we want an independent Ukraine]. Lviv, 416.
16. Semmo O. (1989). *Sobornist (21.I.-31.VIII.19)* [The conciliarity]. Filadelfia, 47.
17. *Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 tt.* (1978). [Dictionary of the Ukrainian language] / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, Vol. 9, 916.
18. *Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 tt.* (1973). [Dictionary of the Ukrainian language] / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Naukova dumka, Vol. 4, 840.
19. Storozhuk S. (2014). *Natsionalizm: Problema vyznachennia ta interpretatsii* [Nationalism: The Problem of Definition and Interpretation]. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriiia Filosofiia, 31 (324), 28–33.
20. *Ukraina v XX stolitti (1900–2000): 3b. dokumentiv i materialiv (2000).* [Ukraine in the XX century (1900-2000): 3b. documents and materials] / Uporiad.: A. H. Sliusarenko, V. I. Husiev, V. Yu. Korol ta in. *Vyshcha shkola*, 351.
21. Fedorov N. F. (1997). *Sobranie sochineniy v chetyreh tomah. V 4-h tt.* [Collected works in four volumes]. Traditsiya, Vol. 3, 743.
22. Homyakov A. S. (1886). *Polnoe sobranie sochineniy: v 8-mi tt.* [Complete Works: in 8 vols]. Universatetskaya tipografla, Vol. 2, 450.
23. Iurchuk V. I. (1994). *Sobornist Ukrainy u formuvanni rehionalnoi polityky* [Unity of Ukraine in the formation of regional policy]. *Problemy sobornosti Ukrainy u KhKh stolitti*. Kyiv, 168–176.
24. Yannaras Hr. (1992). *Vera Tserkvi* [Faith of the church]. *Tsentr po izucheniyu religiy*, 232.

SPIRITUAL COMMONALITY: CONCEPTUALIZATION OF NOTIONAL DISCOURSE Storozhuk S. V., Hoian I. M.

Abstract. *The article shows that in modern socio-political discourse the concept of spiritual commonality is usually associated with the Act of Unification of 1919, i.e. voluntary unification, “union” of the UPR and WUPR, which resulted in a single conciliar UPR. At first glance, such a merger seems obvious and may not provoke any discussion, but it does not. After all, according to dictionary data, in the XIX-XX centuries, the term “spiritual common-*

ality” was used to denote “unity” and “indivisibility”, which were and remain superfluous characteristics of unitary states and ethnic nations. Moreover, using the concept of “spiritual commonality”, meaning “indivisibility” or “unification”, which is realized through the introduction of a common paradigm of existence and development, we thus emphasize the consciously constructed nature of socio-political and ethno-cultural unity and open the way to various political speculations. As shown in the paper, it is possible to get rid of the latter only if spiritual commonality is explicated as a concept aimed at emphasizing voluntary unity; in its process the worldview and value priorities being established and life guidelines being produced, which are recognized by all members of the community.

Key words: spiritual commonality, convocation, conciliar law, universal (ecumenical), union, Orthodox Church, state, ethno-cultural unity.